

**PUŞKİN VE TANPINAR'IN İZİNDE
ERZURUM**

Elif ULUSOY

**Yüksek Lisans Tezi
Rus Dili ve Ana Bilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed TAŞKESENLİGİL
2021
Her Hakkı Saklıdır**

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RUS DİLİ VE ANA BİLİM DALI

Elif ULUSOY

PUŞKİN VE TANPINAR'IN İZİNDE ERZURUM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed TAŞKESENLİGİL

ERZURUM-2021

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "**PUŞKİN VE TANPINAR'IN İZİNDE ERZURUM**" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

23.08.2021

Elif ULUSOY

Aslı Islak İmzalıdır

* **LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr.Öğr.Üyesi Muhammed TAŞKESENLİĞİL danışmanlığında, 16014001002 Elif ULUSOY tarafından hazırlanan bu çalışma 02 /08 / 2021 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof.Dr. Beyhan ASMA

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi: Dr.Öğr. Üyesi Muhammed TAŞKESENLİĞİL

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi :Dr. Öğr. Üyesi Hadi BAK

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	II
ABSTRACT	III
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	IV
TABLolar DİZİNİ	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YAZARLARIN HAYATI, SANATI VE ESERLERİ

1.1. ALEKSANDR SERGEYEVİÇ PUŞKİN	5
1.1.1. Edebi Sanatı ve Kişiliği.....	5
1.2. AHMET HAMDİ TANPINAR	12
1.2.1. Edebi Sanatı ve Kişiliği.....	12

İKİNCİ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRILAN ESERLERİN KONUSU VE İÇERİĞİ

2.1. ALEKSANDR SERGEYEVİÇ PUŞKİN, “ERZURUM YOLCULUĞU”	19
2.2. AHMET HAMDİ TANPINAR, “BEŞ ŞEHİR”	24

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PUŞKİN ve TANPINAR’A GÖRE ERZURUM

3.1. PUŞKİN’E GÖRE ERZURUM	29
3.2. TANPINAR’A GÖRE ERZURUM.....	40
SONUÇ.....	47
KAYNAKLAR	50
ÖZGEÇMİŞ.....	54

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PUŞKİN VE TANPINAR’IN İZİNDE ERZURUM

Elif ULUSOY

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Muhammed TAŞKESENLİGİL

2021, 54 Sayfa

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Muhammed TAŞKESENLİGİL

Prof. Dr. Beyhan ASMA

Dr. Öğr. Üyesi Hadi BAK

Bu tez çalışmasında Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Beş Şehir* ve Aleksandr Sergeyeviç Puşkin’in *Erzurum’a Yolculuk* adlı eserlerindeki Erzurum ile ilgili bölümler karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu iki eser, edebi niteliklerinin yanı sıra Erzurum’un yakın tarihine de ışık tutmaktadır. Puşkin 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonlarında Erzurum’da bulunmuş, Tanpınar ise 1913, 1923 ve 1945 yıllarında üç kez Erzurum’u ziyaret etmiştir. İki yazar da Kafkasya, Ortadoğu ve Asya’dan gelen yolların birbirine bağlandığı Erzurum’un stratejik önemi konusunda hemfikirdir. Ticaret yollarının kavşağındaki şehirde ekonomik faaliyetler hem gelişmiş hem de çeşitlilik kazanmıştır. Buna bağlı olarak şehrin nüfusu artarken, sosyo-kültürel yapı güçlenmiştir. Ancak savaş ve siyasi istikrarsızlık dönemlerinde şehirdeki ekonomik ve kültürel yapı sürekli bozulmuştur. Puşkin savaşın ardından Erzurum’un Ruslar tarafından teslim alınış sürecindeki izlenimlerini aktarırken, Tanpınar ise üç önemli savaşın ardından Erzurum’daki durumu mukayeseli olarak anlatmıştır.

Tez çalışmasının ilk bölümü Puşkin ve Tanpınar’ın yaşamları ve edebi kişiliklerine, ikinci bölümü *Erzurum’a Yolculuk* ve *Beş Şehir* eserlerinin genel incelemesine, üçüncü bölüm ise adı geçen eserlerdeki *Erzurum* başlıklarının karşılıklı incelemesine ayrılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Hamdi Tanpınar, Aleksandr Sergeyeviç Puşkin, Erzurum’a Yolculuk, Beş Şehir, Karşılaştırmalı Edebiyat

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

IN THE FOLLOWS OF PUSHKIN AND TANPINAR, ERZURUM

Elif ULUSOY

Advisor: Assist. Prof. Dr. Muhammed TAŞKESENLİGİL

2021, 54 Pages

Jury: Assist. Prof. Dr. Muhammed TAŞKESENLİGİL

Prof. Dr. Beyhan ASMA

Assist. Prof. Dr. Hadi BAK

In this thesis, the chapters about Erzurum in Ahmet Hamdi Tanpınar's *Beş Şehir* and Aleksandr Sergeyevich Pushkin's *Erzurum Journey* have been examined comparatively. Aside from their literary qualities, both works are extremely important in terms of shedding light on the recent history of Erzurum. While Pushkin was visiting Erzurum at the end of the Ottoman-Russian war of 1828-1829, Tanpınar was in Erzurum three times, in 1913, 1923 and 1945. Both authors agree on the strategic importance of Erzurum, where it connects the roads from the Caucasus, the Middle East and Asia. Economic activities in the city at the crossroads of trade routes have both developed and diversified. Accordingly, while the city gained population, the socio-cultural structure became stronger. However, during periods of war and political instability, the economic and cultural structure of the city was constantly deteriorated. While Pushkin conveyed his impressions of the capture of Erzurum by the Russians after the war, Tanpınar comparatively understood the changes in Erzurum after three important wars.

The first part of the thesis study is devoted to the lives and literary personalities of Pushkin and Tanpınar, the second part is to the general analysis of Erzurum'a Yolculuk and Beş Şehir works, and the third part is to the mutual analysis of the Erzurum sections in the mentioned works.

Keywords: Ahmet Hamdi Tanpınar, Aleksandr Sergeyevich Pushkin, Erzurum'a Yolculuk, Beş Şehir, Comparative Literature

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren / Tercüme Eden
d.	: Doğum
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
h.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Nu.	: Numara
örn	: örneğin
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
sy.	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğeri
vs.	: Ve saire
Yay.	: Yayınevi / Yayınları
Yy.	: Yüz yıl

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. Aleksandr Puşkin'in Erzurum'a Yolculuk Eserinde Yer Verilen Başlıklar	22
Tablo 3.1. Aleksandr Puşkin'in Erzurum'a Yolculuk Eserinde Yer Verilen Türkçe Adlar ve Rusça Karşılıkları	30
Tablo 3.2. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Erzurum Ziyaretleri ve Genel İzlenimleri (1913-1945).....	43

ÖNSÖZ

Ahmet Hamdi Tanpınar edebiyatımızda estetik duygusuna, zengin hayal gücüne, derin bir kültüre ve sanatkârane üsluba sahip olan, Cumhuriyet döneminin en güçlü yazarlarından birisidir. Eserlerinin zor anlaşılmasının nedeni duygu ve düşünce dünyasını karmaşık birleşimlerle ortaya koyma isteğidir. Her kelimesinde derin manaların saklı olması onun gerek fikrî gerek edebî eserlerini her okuyuşta yeni anlamlar bulunmasını sağlar, bundan dolayı tekrar tekrar okunmaya değer nadide yazarlarımızdandır. Bizim için kültür mirası niteliğinde eserler bırakan Tanpınar, edebiyatın yanında mitoloji, resim, mimari, heykel ve müzik bilgisine sahip yazarlarımızdandır.

Aleksandr Sergeyeviç Puşkin, panslavist anlayışı ortaya koyan ilk yazar olarak bilinir. Geleneksel halk folkloruyla yayılan eski kültürün, kapsamlı Rus yaşam tasvirinin ve Rus ruhunun bu denli kusursuz bir biçimde harmanlanarak yazılmasına Puşkin'den önce rastlamak güçtür. Rus edebiyat dünyasına halk dilini kazandıran Puşkin'dir. İyi derecede Fransızca bilmesine, saray ve salon edebiyatına hâkim olmasına ve yüksek düzeydeki sosyete zevkini tanınmasına rağmen; edebiyatı geniş halk kitleleri ile yakınlaştırmak için geleneksel halk diline yönelmiş ve eserlerinde de bu halk motiflerini kendine has tarzı ile kullanmıştır ve orijinalliğini daima korumuştur.

Gerek Ahmet Hamdi Tanpınar gerekse Aleksandr Sergeyeviç Puşkin, eserleriyle ülkelerindeki edebiyat çalışmalarına yön vermiş güçlü yazarlardandır. Her iki yazarın bir diğer ortak noktası ise Erzurum hakkında eser vermiş olmalarıdır. Bu çalışmanın temel amacı, çevresini ve olayları objektif olarak ifade edebilen yetenekli iki yazarın, Erzurum hakkındaki düşüncelerinin bir araya getirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda iki yazarın Erzurum'a dair tespitleri, düşünceleri ve görüşleri detaylı olarak incelenmiş; eserlerin örtüşen, ayrışan ve birbirini tamamlayan bölümleri de analiz edilmeye çalışılmıştır. Son olarak çalışmamda konu tespiti, yöntem oluşturma ve kaynak belirlemede bana yol gösteren ve çalışmamın her aşamasında benden desteğini esirgemeyen danışman hocam Sayın Dr.Öğr.Üyesi Muhammed TAŞKESENLİĞİL'e teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi, yazınsal eserleri “benzerlik, etki ve yakınlık” gibi unsurlar açısından eleştirel yaklaşımla inceleyen bir bilim dalıdır. Birbirinden apayrı kişilerce ele alınan her yapıt kuşkusuz ortak bir noktada buluşmaktadır. Bu buluşmayı bizlere sunan da karşılaştırmalı edebiyat biliminin metodolojisidir. Farklı milletlerin, kendi kültürel, dilsel ve dini birikimleri ile yazdıkları eserleri birbirleri ile karşılaştırırken hem farklılıkları hem de benzerlikleri gözlemlemiş oluruz. Üstelik ortaya konan her yapıt felsefe, sosyoloji, psikoloji, tarih ve sinema sanatı gibi diğer disiplinlerle edebiyat arasında bir ilişki kurarak daha geniş ve çok katmanlı bir perspektif de kazandırmaktadır (Kefeli, 2000: 9). Başka bir ifadeyle “karşılaştırmalı edebiyat”, edebiyatı öteki sanat ve bilim dallarına mukayese yaparken yaklaştırmaktır. İnci Enginün’ün “Mukayeseli Edebiyat” adlı çalışmasında, mukayeseli edebiyat kavramının anlamı “edebiyat araştırmalarının sahası” olduğu belirtilmektedir. Çünkü edebiyat araştırmaları, metin çözümlemesi, metnin yayımlanması ve metnin açıklanması ile tahlil edilmesi şeklinde üç değişik inceleme alanını da kapsamaktadır (Enginün, 2011: 11).

Karşılaştırmalı edebiyat bilimini; edebiyat eserlerini inceleyen ve araştıran bilimin bir dalı olarak tanımlayan Gürsel Aytaç, aynı dilde veya diğer dillerde yazılmış eserleri düşünce yahut konu bakımından ele alarak, incelenen eserler üzerine yorumlar getirmesi şeklinde açıklar (Aytaç, 2003: 13). Karşılaştırılan iki edebi eserin ister çağdaş olsun ister farklı dönemlerde yazılmış olsun, kesinlikle ayrıldıkları noktalar olacaktır ve bu ayrık noktaları bilimsel ve ereksel tabana oturarak tahlil etmek karşılaştırmalı edebiyat biliminin işlevidir. Özellikle yabancı dille uğraşan herkesin karşılaştırmaya yatkın olduğunu belirten Aytaç; yazarların, şairlerin, daha önce okumuş olduğu eserler ya da esinlendikleri yabancı yazarlar ve şairlerin, ortaya koydukları eserlerde eserlerine çeşitlilik kattığı gibi “karşılaştırma” açısından da bilimsel inceleme konuları ve tutumları oluşturmuştur (Aytaç, 2003: 16).

Edebi eserler, ulusal sınırlarını aşarak, dünyaya yayılıp okundukça birbirleriyle etkileşime girerek benzer veya farklı kategorilerde eserlerin oluşmasına yol açarlar. Edebiyatlar arası bu etkileşim ağı, komparatistiğin inceleme sahasına girer. Edebi eserleri anlamamız açısından iki yapıt birbiriyle karşılaştırıldığında, birbirlerinin

önemini daha iyi vurgularlar. Üstelik edebi eserler arasındaki benzer ve farklı yönleri, birbirleriyle etkileşimlerini açığa çıkaran bu türlü bir karşılaştırma, edebiyat tarihi açısından da ehemmiyet arz etmektedir. Muhakkak ki edebiyatın kaynağı dildir; dilin de kullandığı malzeme insan ve yaşadıklarıdır. Tüm bunlar da bizi tarih disiplininin alanına yaklaştırmaktadır. Edebiyat tarihi çalışmaları ve karşılaştırmalı edebiyat bilimi çalışmaları, birbirleri için önem arz etmektedir. Karşılaştırma yaparken amaç, her iki eseri yazınsal değerleri açısından ele alıp eşitlik sağlamaya çalışmak değildir, çünkü ele alınan eserler, konuları aynı çatı altında bile olsa, farklı kişilerin kendine has birikim ve dünya görüşleriyle oluşmaktadır.

Aytaç’a göre (Aytaç, 2013: 15) karşılaştırma, bilimsel bir metot olarak kabul edilmeye başlamasıyla, sosyal bilim alanlarında internasyonal arenada mukayese anlamında “komparatistik” çalışmalarında uygulanmıştır.

Meriç’e göre (Meriç, 2016: 455) her yazınsal yapıt estetik değerinin yanı sıra toplumsal bir olaydır. Yazar, mensubu olduğu toplumda bir geleneğin devamcısıdır. Bu nedenle çağdaşlarının estetik algılarını, beğeni ve alışkanlıklarını dikkate almak durumundadır. Eserini meydana getirirken çoğu vakit yeni bir konu bulmak ya da yeni bir üslup yaratmak yerine revaçta olan yazınsal ürünler üstünde derinleşmeyi yeğlemektedir. Kitleler üzerinde tesir yaratan yazarın kendisi değil yazıya döktüğü eserdir. Ulaştığı her kişi üstünde farklı etkiler oluşturan yapıt durmadan yorumlanır; canlı bir organizma gibi topluma katılır, değişimler, dönüşümler yaşar. Edebi ürünler zaman zaman da kişinin toplumsal gerçeklere isyanını dile getirir. Kurallara, yasaklara, yaşam tarzlarına karşı bir direniş sergileme; izole olanı temsil etme gibi özellikleri de vardır.

Komparatistik çalışmaları en yaygın şekliyle ortak konu ve motif ağırlıklı olarak yapılır. *Puşkin ve Tanpınar’ın İzinde Erzurum* adlı tezimizde, farklı iki yazarın üzerinde durduğu “Erzurum” teması ortak konu olarak ele alınmıştır. Araştırmanın ilk bölümünde Aleksandr Sergeyeviç Puşkin ve Ahmet Hamdi Tanpınar’ın yaşamları, eserleri ve edebi kişilikleri üzerinde durulmuştur. Bu şekilde yapılacak değerlendirmeler ve kıyaslamalar, gerçekçi bir temel üzerine oturtulmaya çalışılmıştır.

Bir eser incelenirken eserin oluştuğu ortam ve yazarın bulunduğu şartlar da doğru tahlil ve bilimsel bir inceleme için göz önünde tutulması gereken unsurlardır. Ayrıca bu

yaklaşım, edebiyat tarihini medeniyet tarihinin alt başlığı haline getirir. Bir edebiyat tarihçisi, belirli bir eseri incelemeye başladığında oldukça geniş bir çalışma alanıyla karşılaşacaktır. Araştırmacı, eserin evveliyatı, kaynakları ve etkilendiği öteki eserleri, oluşum basamaklarını, olaylardan, fikirlerden ve duygulardan oluşan muhtevasını, yazarının sanatını ve üslubunu, yayılma alanlarını saptamak durumundadır. Dolayısıyla çalışmanın ikinci bölümü Aleksandr Sergeyeviç Puşkin'in "Erzurum'a Yolculuk" ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Beş Şehir" eserlerinin detaylı incelemesine ayrılmıştır.

Komparatistik çalışma metodolojisine uygun olarak ortak konunun tek tek incelenmesinin ardından, yazarların ele aldıkları ortak konunun işleniş biçimlerindeki farklılıklar belirlenmeye çalışılmıştır. Tez çalışması içerisindeki detaylı değerlendirmelere yer verilen üçüncü bölümde ise, karşılaştırılması yapılan eserlerdeki bölümlerin ayrı ayrı belirlenip birbiriyle kıyaslandığı tematolojik incelemeden oluşmaktadır. Yine bu bölümde metne dayalı inceleme biçimiyle eserlerin şahıs kadrosu, zaman-mekân ve olay örgüsü gibi yapısal birimleri tetkik edilmiş ve kıyaslanmıştır.

Tez çalışması, araştırmanın sınırlılıkları açısından değerlendirildiğinde bazı sorunların tespit edilmesi mümkündür. Gerek Aleksandr Sergeyeviç Puşkin gerekse Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Erzurum'la ilgili çalışmaları kitap içerisinde belli bir bölümü oluşturmaktadır. Dolayısıyla metinler kitap bütünlüğü içerisinde değerlendirilmektedir. Ayrıca yazarların Erzurum'da geçirdikleri süreler de sınırlıdır. Diğer taraftan mevcut metinler aynı coğrafyayı farklı kültür ve bakış açısına sahip iki yazarın değerlendirmelerini barındırması açısından önem arz etmektedir. Karşılaştırmalı edebiyat biliminde diğer bir sorun edebi eserlerin başka bir dile çevirisindeki sınırlılıktır. Temel unsuru dil olan yazınsal ürünler arasındaki dil farklılığının eserler arasındaki alışverişte aşılma bir engel olarak kabul edildiğini savunan görüşler mevcuttur. Özellikle milli ve yöresel beğeniler, sanatsal değerler, ses benzerlikleri ve ritimler diğer dile çevrilirken manaları tam olarak aktarılamamaktadır. Karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarında yalnızca anadilinde anlaşılan fikirler, konular ve olgular gibi unsurların tartışılmasının mümkün olduğuna dikkat çekenler olmuştur. Tieghem bu görüşlere katıldığını ancak karşılaştırmalı edebiyatın daha çok tesirlerle ilgilendiği için farklı bir dile ait ve edebi ürünler üzerinde herhangi bir etkisi olmayan bu aktarılamayacak unsurların mukayeseli çalışmalarda zaten hesaba katılmadığını

belirtmektedir (Tieghem, 2017: 72). Karşılaştırdığımız eserler aynı dilde yazılmış olsaydı aralarındaki etkileşimi tespit etmek elbette çok daha kolay olacaktı. Bu çalışmamızda ele aldığımız iki eserde de bazı sorunlarla karşılaşıldı. Bu sorunları aşmada Ataol Behramoğlu'nun 2000 yılında "Rus Edebiyatında Puşkin Gerçekliği" hazırladığı doktora tezi ve ilk baskısı 1982 yılında yapılan "Erzurum'a Yolculuk" adlı eserlerden önemli ölçüde yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YAZARLARIN HAYATI, SANATI VE ESERLERİ

1.1. ALEKSANDR SERGEYEVİÇ PUŞKİN

1.1.1. Edebi Sanatı ve Kişiliği

Aleksandr Sergeyeviç Puşkin (1799-1837), emekli Binbaşı Sergey Lvoviç Puşkin ve Nadejda Osipovna'nın çocuğu olarak 26 Mayıs 1799 tarihinde Moskova'da dünyaya gelmiştir Puşkin'in baba tarafı, tanınmış Rus aileleriyle akrabalık bağları olan köklü bir soydan gelmektedir (Lotman, 1995: 27). Anne tarafı ise Puşkin'in daha sonraları yazdığı Büyük Petro'nun Arabı (Arap Petra Velikogo) adlı romanında anlattığı üzere Afrika'da soylu bir aileden gelen, sonraları I. Petro'nun hizmetine giren-Abram Hannibal'ın soyundan gelir (Fomiçev, 1982: 5-6).

Aleksandr Puşkin'in ailesi, Moskova cemiyetinin soylu kesimine ait bir çevrede yaşamaktadır. Amcası Vasili Lvoviç Puşkin ünlü bir şairdir. Puşkin, daha çocukken o dönemin genç kuşak Rus edebiyatında başı çeken Nikolay Mihayloviç Karamzin'i görür ve evine gelen yazarların edebiyat üzerine konuşmalarını dinleme olanağı bulur (Lotman,1995:28). Karamzin'in haricinde evin sık ziyaretçileri arasında Gavriil Romanoviç Derjavin, Vasili Andreyeviç Jukovski, Mihail Matveyeviç Heraskov, İvan İvanoviç Dmitriyev, İvan İvanoviç Kozlov, Konstantin Nikolayeviç Batyuşkov gibi şairler yer alır (Reyyakin, 1985: 194).

Aleksandr Puşkin'in edebiyatla doğrudan tanışması ise babasının geniş bir kitap yelpazesine sahip olan kütüphanesinde başlar. Puşkin, soylu ve Fransız olan özel eğitimci tarafından evde aldığı ilk eğitimle iyi derecede Fransız dil bilgisi öğrenir. Puşkinlerin evinde Aleksandr'ın Rus dili ve kültürüyle tanışmasına vesile olan yakınlarından biri anneannesi Mariya Alekseyevna Hannibal'dır. Puşkin, anneannesinden sonraları yazacağı XVIII. yüzyıla ait ilk tarihsel hikâyelerini dinler. Onun hikâyelerinde aile geçmişinde yaşanan olayların içinden yüzyılın bütün Rusya tarihi, savaşlar, çarların gizli saklı hayatları, I. Petro ve imparatoriçeler, maceracılar, silah arkadaşları gibi yaşadığı topraklara ait pek çok değer geçmiştir (Grossman, 1958:32).

Aleksandr Puşkin, ulusal lirizmin kaynaklarıyla ve ona dair izlenimlerle ilk tanışıklığını dadısı Arina Rodionovna'yla başlar. Aleksandr Puşkin, böylesine çok bildiği halk destanlarının ve türkülerinin büyük çoğunluğunu ondan dinler (Annenkov, 1998: 34). Aleksandr, kendisine çocukluk yıllarından düelloya değin yol arkadaşlığı edecek sadık hizmetlisi Nikita Kozlov'un Rus diliyle oluşmuş edebiyat birikiminden de yararlanır (Lebedev, 2007: 175).

Puşkin ev eğitiminden sonra lise eğitimine 1811 tarihinde başlar. Lisenin aynı dönem öğrencileri ve geleceğin Dekabristleri olan İvan İvanoviç Puşçin, Anton Antonoviç Delvig, Wilhelm Karloviç Kyuhelbeker gibi isimlerle yakın bir arkadaşlık kurar (Grossman, 1958: 52-56). Lise yılları, Puşkin'in kendini şair hissettiği dönemdir. Yaratıcılığının başlangıcının bu döneme denk geldiğini 1830 yılında şu şekilde ifade eder: *"13 yaşımdan itibaren yazmaya ve hemen hemen o zamandan beri eser yayımlamaya başladım"*. Puşkin, lise öğrencilerinin ortak yaratıcılıklarıyla oluşturduğu el yazması dergilere katılır, doğaçlama olarak halk türkülerini okur, epigramlarıyla arkadaşlarının önüne geçer (Puşçin, 1988: 72).

Genç Puşkin'in yaratıcılığında beslendiği edebiyat öğretmenleri sayılan öncülleri yalnızca Voltaire ve diğer ünlü Fransız yazarlar değildir; kendi ülkesinin şairlerinden Derjavin, Jukovski ve Batyuşkov'a daha fazla eğilimi olmuştur (Maymin, 1982: 14). Akıl ve Aşk (Rassudok i lyubov), edebi parodisi Fonvizin'in Gölgesi (Ten Fonvizina), politik şiiri Litsiniyus'a, küçük burjuva romansı Yağmurlu Güzün Akşamüstü (Pod večer osenyu nenastnoy...) gibi bu döneme ait şiirlerinde ortaya koyar. Puşkin, erken dönem lirizminde klasisizm, Fransız Aydınlanması, önromantizm ve romantizm eğilimleriyle etkileşim geçirir. Bu etkileşim Tsarskoye Selo'da Anılar (Vospominaniya v Tsarskom Sele), Hükümdarın Dönüşü (Na vozvraşçeniye gosudarya), Aleksandr'a (K Aleksandru), Napolyon Elba'da (Napoleon na Elbe) gibi birçok şiirinde görülür (Olçay, 2011: 74-75).

Bulunduğu toplumsal çevre bir yana, kendi yaşamında gençliğinin doruk noktasında kaynayan ve taşan kişisel ifadeleri olarak yansıyan sevinç, şarabı, keyfi anlatır. Lise döneminde söz konusu motifleri içeren diğer şiirlerini Ataol Behramoğlu şu şekilde sıralar: "Anakreon'un Tabutu (Grob Anakreona, 1815), Yudin'e Mesaj

(Poslaniye k Yudinu, 1815), Dostlara (Druzyam, 1816), Morfeus'a (K Morfeyu, 1816), Kaverin'e (K Kaverinu, 1817)" (Behramoğlu, 2013: 102).

Puşkin, şiirlerinde sadeliği henüz erken dönemde Batyuşkov'dan ve Denis Davidov'dan öğrenir. Bu dönemki lirik şiirlerinde yaratıcılık motiflerinden bir diğeri epikürcülük olur. Söz konusu temanın işlendiği Ziyafet Yapan Öğrenciler'de (Piruyuşçiye studentı) Davidov'un (Süvari Ziyafeti, Gusarskiy pir) etkisini görmek mümkündür. Lise döneminin sonuna doğru dünyevi mutluluk ve zevkler yaratıcılığında artık son bulur ve hafif bir keder, hüznün gibi öğeler baş gösterir. Jukovski'den esinlenerek gösterdiği bu yöneliş mektup türünde yazdığı Jukovski'ye (K Jukovskomu, 1816) adlı şiirinde ve elejisi Ozan'da (Pevets) kendini belli eder (Lebedev, 2007: 179-181). Puşkin, liseden mezun olduktan sonra Dış İşleri Kurulu'na atanır ve 13 Haziran'da görev yemini ettikten sonra çalışmaya başlar (Lotman, 1995: 43).

Puşkin, Petersburg'daki görevi sırasında yaratıcılık yolundaki gelişimini, kurduğu arkadaşlık bağlarıyla pekiştirir. Yuri Lotman, Puşkin'in 1817-1820 yılları arasındaki dönemini kişiliğinin şair olarak şekillenmesine olanak sağlayacak uygunlukta bir çevreyi elde ettiği zaman dilimi olarak değerlendirir. Puşkin, liseden hemen sonra dönemin öne çıkan aydınlarının bir araya geldiği edebi bir topluluk olan Arzamas'a katılır. Arzamas'taki lakabı olan Cırcır Böceği (Sverçok) Puşkin için uzun bir süre kullanılır (Olcay, 2011: 76).

1818 yılında Nikita Vsevoloski'nin evinde kurulan Yeşil Işık (Zelyonaya Lampa) adlı edebiyat tiyatro topluluğuna üye olur. Söz konusu topluluğun politik bir amacı yoktur; ancak her üyenin gizliliği koruması şartıyla toplantılarda özgürce anlatma ve yazma hakkı vardır (Tirkova ve Puşikina, 2010: 150-156). Puşkin söz konusu dönemde yalnızca politik şiirler yazmaz. Pyotr Andreyeviç Vyazemski de Öfke (Negodovaniye, 1818) gibi özgürlüğün türküsü niteliğinde şiirler yazar; ancak Puşkin'in şiirleri daha coşturucu bir etki yaratır, daha fazla tutkulu yurttaşlık duyguları aşılar. Puşkin, bu dönemde yazdığı Özgürlük (1817) şiirinde, Çaadayev'e (K Çaadayevu, 1818) adlı mektup türünde şiirinde, ikinci politik şiiri Köy'de (Derevnya, 1819) ve epigramlarında ilerici aydınların düşüncelerini dile getirir (Tirkova ve Puşikina, 2010: 218-220).

Puşkin, henüz lisedeyken 1817 yılında tasarladığı Ruslan ve Lyudmila poemasını sürgünün hemen öncesinde 1820 yılında tamamlar. Eserde Rus halk masalı, destanı,

tarihsel efsane ruhunu sentez yoluyla ortaya koyar. Edebiyat eleştirmeni Belinski, Puşkin'in her yönüyle kendine ait olan ilk poemasının yaratıcılıkta yeni dünyanın kapılarını açtığını belirtir (Belinski, 1948: 426).

Puşkin, 1820 yılının Mayıs ayında sürgün yeri Ekaterinoslav'a gelir. Ağustos ayında General Rayevski ve ailesi ile birlikte dönüş yoluna koyulur. 3 hafta Yurzuf'ta (Kırım) Rayevski ailesinde dinlenir. Burada geçirdiği zaman içinde Voltaire'i tekrar okur, İngilizce öğrenmeye başlar. Eylül ayında Bahçesaray üzerinden artık Kişinev'de bulunan General İnzov'un hizmetine geri döner (Myasnikov, 1985: 24-25). 19 Ağustos 1820 tarihinde Yurzuf'a giderken Byron romantizmi dönemini açan Söndü Günün Yıldızı (Pogaslo dnevnaye svetilo...) elejisini yazar (Lebedev, 2007: 192).

Bu elejisi ve aynı yıl yazdığı Kendi Heveslerimi Yaşadım (Ya perejil svoi jelanya) elejisinde, yaptığı Kafkas ve Kırım yolculuklarından edindiği doğa izlenimleri romantik yansımalar bırakır. Puşkin, 1820 yılının Kasım ayında Kamenka'da (Kiev) bulunur. Burada Kafkas Esiri (Kavkazskiy plennik) adlı ilk güney sürgünü poemasını tamamlar. Byron romantizminin etkisi, 1823 yılında yazdığı Haydut Kardeşler (Bratya razboyniki) ve Bahçesaray Çeşmesi (Bahçisarayskiy fontan) poemalarında devam eder (Behramoğlu, 2013: 128). Kişinev'e görevine döndükten sonra 1821 yılının yazında Hançer (Kinjal) adlı şiirini yazar (Myasnikov, 1985: 27). Ayrıca şair, Kişinev'deyken Yunanların Osmanlı Devleti'ne karşı başlattığı isyandan etkilenen özgürlük sever ruhuyla, savaşıyor halkı ve kahramanlarını şiirleştirdiği bir seri yazar: Savaş (Voyna, 1821), Yunan Kadınına (Greçanke, 1822), Sonsuza Kadar Seninim, Özgürlük (Ya tvoy navek, Elleferiya, 1821) gibi. Kendi özgürlük umutları Tutsak (Uznik, 1822) ve Kuş (Ptıčka, 1823) şiirlerinde görülür. Puşkin, 9 Mayıs 1823 tarihinde Yevgeni Onegin adlı şiir-romanını yazmaya başlar (Puşkin, 1962: 77).

Puşkin 1823 yılının Temmuz ayında Odessa'ya tayin edilir ve aristokrat çevrede ün yapmış olan Kont Mihail Semyonoviç Vorontsov'un kalem odasında göreve başlar. Puşkin, mektuplaşmalarının birinde kont hakkında alaycı nitelemelerde bulunur. Mektup yakalanır ve 1824 yılının yazında yerli makamların gözetimi altında Mihaylovskoye Köyü'ne yeni bir sürgüne gönderilme kararı alır (Myasnikov, 1985: 28-30). Puşkin, 9 Ağustos 1824 tarihinde geldiği Mihaylovskoye'de dedesi Hannibal'ın tek katlı küçük evinde ailesiyle birlikte yaşamaya başlar. Mihaylovskoye, onlarca eser

yarattığı bir durak olur. Bu dönemde Damat (Jenih), Şöhret Hevesi (Jelaniye slavi), Kanda Dilek Ateşi Yanıyor (V krovi gorit ogon jelanya), Mucizevi Anı Hatırlıyorum (Ya pomnyu çudnoye mgnoveniye), Kış Akşamı (Zimniy veçer), Stenka Razin Üzerine Türküler (Pesni o Stenke Razine), Kont Nulin (Graf Nulin) eserlerini hazırlar (Kuleşov, 2000: 122-123).

1824 yılında şiirsel bir bildiri niteliğinde olan Kitap Satıcısının Şairle Konuşması'nı (Razgovor s knigoprodavtsa s poetom) yazar ve Yevgeni Onegin'in ilk bölümüne önsöz olarak yayımlar. 1826 yılının Eylül ayında genç Çar I. Nikolay, Puşkin'e serbestçe Moskova'ya gelmesini emreder ve şairle sarayında görüşme yapar. Çar, ayaklanmaya dair konuşmak ve biraz da kendisini affettirmek için şairi çağırmıştır. Çar I. Nikolay, sürgün sonrası yeni yaşamında Puşkin'in istediği yerde ikamet etmesine izin verir (Maymin, 1982: 123-124).

Puşkin, 16 Ekim 1828 tarihinde poeması Poltava'yı tamamlar. Söz konusu eser Büyük Petro'nun çok çalışkan iradesiyle ülkenin hızla başka düzene geçtiği zamanı, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğini okuyucuya aktarır. Puşkin, 1828 yılında Rus-Osmanlı Savaşı'nın başlangıcında hareket ordusuna katılmak için izin ister; ancak bu istek geri çevrilir. Bir sonraki sene izinsiz olarak Kafkasya'ya Rus hareket ordusunun yanına gider. Elde ettiği deneyimi sonucu "1829 Seferi Sırasında Erzurum'a Yolculuk" (Puteşestvie v Arzurum vo vremya pohoda 1829 goda) adlı düzyazı biçimindeki eserini yazar. Puşkin, 1828 yılının Aralık ayında Moskova'da katıldığı bir baloda tanıştığı Natalya Nikolayevna Gonçarova'ya 1829 yılının Mayıs ayında evlenme teklifi eder; ancak Gonçarova'nın ailesi bunu onaylamaz. Kafkasya dönüşü 1830 yılının Nisan ayında teklifini yeniler ve bu kez onay alır. Puşkin'in yaratıcılığında 1830'lu yıllarda geçen söz konusu dönem, edebiyat tarihine "Boldino güzü" olarak girer. Boldino güzü Puşkin'in sanat yaşamında en verimli dönemdir (Maymin, 1982: 139).

Puşkin'in düzyazıya geçişi ise öykülerle başlar. İlk Boldino güzünde yazılan ve 1831 yılının Ekim ayında yayımlanan Belkin'in Öyküleri serisi söz konusu geçişin başlangıcıdır. Belkin'in Öyküleri, Rus düzyazı türünde yayımlanan ilk gerçekçi eserdir (Petrov, 2016: 620-621). Fransa'da 1830 yılında gerçekleşen devrim ve Rusya'da çıkan köylü dalgalanmalarının yeni dönemi sonrası Puşkin gerçekçiliği, insan kişiliğinin ve düşünce tarzının bağlı olduğu sosyal tabaka koşullarının şairi tarafından çok daha yeni

bir anlayışın temelinde gelişir. Söz konusu dönem, "ikinci Boldino güzü" olarak nitelendirilir. Yazar, 1833 yılında Boldino'da bulunduğu sırada Dubrovski ile Pugaçev Tarihi'ni tamamlar. Bu süreçte Büyük Petro'nun tarihine dair kaynakları incelemek için arşivlerde çalışır (Petrov, 2016: 625-662). Halk sanatına olan güçlü hakimiyetini kullanarak konusunu kendi kurguladığı Bir Dişi Ayı Hakkında Masal (Skazka o medvedihe), Alman masalı Balıkçı ve Karısı'ndan yararlanarak kurguladığı Balık ve Balıkçı Hakkında Masal (Skazka o rybake i rybke), Altın Horoz Hakkında Masal (Skazka o zolotom petuşke), Çarın Ölü Kızı ve Yedi Bahadır Hakkında Masal (Skazka o mertboy tsarevne i semi bogatıryah) adlı eserlerini yazar. 1833 yılının sonbaharında uzun öyküsü Maça Kızı'nı (Pikovaya dama) yazar. Maça Kızı, 1834 yılında Okuma Kütüphanesi (Biblioteka dlya çteniya) adlı edebiyat dergisinde yayımlandığında ses getirir (Kuleşov, 2000: 226).

Puşkin, 1836 yılında Çağdaş (Sovremennik) dergisini yayımlamaya başlar; kendi makaleleriyle dolu edebiyat hakkında eleştirel bir bölüm çıkarır. Ölümünden bir yıl öncesine denk gelen 1836 yılında Ben İnsanüstü Bir Anıt Diktim Kendime (Ya pamyatnik vozdvig sebe nerukotvorniy...) adlı vasiyeti niteliğinde şiirini yazar. Şiirde, dünyaya ismini bırakabilmenin gururunu taşıdığını dile getirdiği görülür (Behramoğlu, 2003: 222).

Puşkin, Hollanda elçisi Lui Borhard Bevernard Gekkern'in 1830'lu yılların başlangıcında kendisiyle birlikte Peterburg'a getirdiği evlatlığı Dantes ile bir anlaşmazlık yaşar ve düelloya gitme kararı alır. 27 Ocak 1837 tarihinde Dantes'le gerçekleşen düelloda karnından ölümcül bir yara alır ve iki gün sonra ölür (Lebedev, 2007: 272-273).

Aleksandr Sergeyeviç Puşkin, otuz sekiz yıllık yaşamına sığdırdığı yaratıcılığıyla Rus edebiyatına kendinden öncekilerle ve çağdaşlarıyla senkretik, yeni, ulusal bir dünya kazandırmış yazardır. Eserlerinde geliştirdiği yöntem, kahraman tipleri ve eğildiği konularla Rus edebiyatının gelişimine katkıda bulunmuş ve kendinden sonraki birçok yazara öncülük etmiştir. Puşkin, yaratıcılığıyla insanlarda hayranlık uyandırdığı kadar nefret de uyandırır. Şairin her zaman düşmanları olmuştur. 1819-1820 yıllarında, şiirleri, sözleri, taşlamaları kasıtlı bir şekilde hükümete sızdırılır. Özellikle I. Aleksandr'a Puşkin'in Çara kişisel olarak hakaret ettiği inancını verdiği ihbar yazıları

gönderilir. Polisin de Puşkin'in özgürlüğe yönelik yazdığı şiirlerden haberi olur. Özellikle dizelerinde halkın ve Çarın geçtiği Köy şiiri ve devrimci düşünceler içeren Çaadayev'e ile Özgürlük şiirleri göze çarpar. Daha sonra Puşkin için sürgün kararı alındığında arkadaşlarının Çar karşısında şairin daha az yara alması için uğraş vermesi Peterburg'ta dedikodulara yol açar. Şairin gizlendiği, hükümetin emrine göre yontulduğu söylentisi çıkar. Puşkin ise söylentilerin kaynağını bilmeden sonunun geldiği düşüncesine kapılır. Başta Jukovski olmak üzere Karamzin, Çaadayev, Glinka gibi hatırı sayılır kimseler aracılığıyla Puşkin'in akıbetindeki ağırlık azalır (Puşkin, 2010: 9).

Puşkin, edebiyat birikiminden yola çıkarak yaratıcılığında geliştirdiği yenilikler ve ortaya koyduğu Rus özgünlüğüyle Rus edebiyatında önemli bir yer edinir. Erken yaşlarda yaratıcılığını besleyeceği Fransız klasikleri ve kültürü ile Rus dili ve kültürünü kazandığı deneyimler yaşar. Derjavin, Jukovski, Batyuşkov gibi Rus şairlerin yaratıcılığını izler. Birçok konuda, farklı türlerde şiirler yazar. 1812 Anavatan Savaşı ve Dekabrist Ayaklanması öncesinde oluşturulan gizli toplulukların düşünceleri ile birlikte Puşkin romantizminde yurttaşlık duygusu ön plana çıkar. Mihaylovskoye'deki yaratıcılık sürecinde romantizmle senkretik bir gerçekçilik kendini gösterir. Sürgün yaşamı bittikten sonra lirik şiirinde I. Petro'nun reformcu yaklaşımına duyduğu ilgiyi belli ettiği gözlemlenir. Bunu ortaya koymasındaki amaç, Çar I. Nikolay'a bir devlet yöneticisi örneği sunmaktır. Yoğun bir çalışma dönemine girdiği 1830'lu yılların başından itibaren düzyazı türlerine ağırlık verir. Ancak söz konusu türlerde tamlık ve kısalık özelliklerine dikkat eder. Son yıllarda tarihsel romana yönelir. Tarihsel kişilikleri işler. Tarihsel konuları kullanarak masallar da yaratır. Rus toplumuna dair gözlemlerini yine Rus kültürüne özgü bir dille eserlerinde işlediği görülür. Rus tarihini, toplumunu, toprak köleliği düzenini düzyazı eserlerinde işler. Bir şair ya da yazar olarak bıraktığı eserlerde dili kullanımı, romantizmden gerçekçiliğe geçişi, konuları itibariyle kendisinden sonraki birçok yazarın yol göstericisi olacaktır.

1.2. AHMET HAMDİ TANPINAR

1.2.1. Edebi Sanatı ve Kişiliği

Ahmet Hamdi Tanpınar 23 Haziran 1901'de İstanbul'da (Şehzadebaşı) doğmuştur. Babası Artvin İline bağlı olan Borçka İlçesi'nde (Camili Beldesi) dünyaya gelmiş Hüseyin Fikri Efendi'dir. Hüseyin Fikri Efendi eğitimi İstanbul'da tamamladıktan sonra, kadı olarak ülkenin birçok çeşitli yörelerinde görev yapmıştır. Kadılık görevinden 1918 yılında emekli olan Hüseyin Fikri Efendi, görevi süresince ailesini de gittiği her yere götürmüştür. Böylece Ahmet Hamdi Tanpınar çocukluk ve gençlik yıllarını, Osmanlı coğrafyasının farklı şehirlerinde geçirme imkânını bulmuştur. Bu sebeple Tanpınar'ın çocukluk anıları yaşadığı bu farklı şehirler etrafında şekillenmiştir. Mektuplarında ve günlüklerinde bahsettiği çocukluk anılarında Tanpınar'ın şehirleri küçük yaştan beri gözlemlediği ve mekânın üzerinde bıraktığı hissi algıladığı anlaşılmaktadır (Akün, 1962: 1-32; Okay, 2012: 11-19).

Tanpınar'ın annesi Trabzonlu Kansızzadelerden Deniz Yüzbaşı Ahmet Bey ile Emine Hanım'ın kızı Nesime Bahriye Hanım'dır (1876-1916). Şiirlerinde ve yazılarında hep büyük bir sevgi ve merhametle andığı annesini Tanpınar 15 yaşında Kerkük'ten Antalya yolculukları esnasında kaybetmiştir. Yolculuk esnasında tifüs hastalığına yakalanan annesi 40 yaşında vefat etmiş ve Musul'da defnedilmiştir (Akün, 1962: 1-32; Okay, 2012: 11-19; Balcı, 2009: 1). Tanpınar'ın adına yazmış olduğu *Annem İçin* şiiri onun duygu dünyasında annesine verdiği değerle birlikte Tanpınar'ın mekân, kent ve toprak üzerine olan düşüncelerini ifade etmesi bakımından önemlidir.

Babasının işinden dolayı farklı şehirleri gezmiş olduğundan bahseden Tanpınar; üç yaşında Ergani Maden'inde ardından Sinop'ta ve daha sonra Siirt'te yaşamıştır. 1914 Temmuz'un babasının Kerkük'te tayini çıkmasıyla, 2 yıl boyunca burada yaşamış, 1916'da Antalya'ya taşınmıştır (Akün, 1962: 1-32, Okay, 2012: 11-19). Bu sürekli olarak taşınma durumundan dolayı Tanpınar eğitim hayatı boyunca çok farklı okullarda eğitim görmüştür. İlkokulu İstanbul'da Ravza-i Maarif İbtidaî'nde başlayarak Sinop ve Siirt rüştiyelerinde okumuştur. Ayrıca Siirt'te bir yıl kadar Dominicain Rahiplerinin yönetimindeki Fransız okulunda okumuştur. Lise eğitimi Vefa, Kerkük ve Antalya sultanîlerinde almıştır (Akün, 1962: 1-32).

Tanpınar *Kerkük Hatıraları* yazısında Kerkük'te yaşadığı dönemde okuma iştahının başlamış olup 1974-1916 yıllarında basılı tarih kitaplarını, Kısas-ı Embiya'yı, Cezmi'yi, Monte Kristo'yu Servet-i Fünun sayılarını okuduğunu söylemektedir. Fakat kitap yokluğu sebebiyle okuyacak kitap bulmakta zorlanmıştır. Bu dönemde eline geçen Nevsal-i Milli'den Ahmet Haşim'i ve Yakup Kadri'yi okumuştur. Yahya Kemal'in de ismini ilk defa bu yıllarda öğrenmiştir (Kaplan, 2013: 219).

Tanpınar, Antalya'da yaşadığı dönemde kitap bulma sıkıntısını bir kütüphane ve kitap meraklısı komşusundan ödünç aldığı kitaplarla çözmeye başlamıştır. Bu dönemde Servet-i Fünun külliyesiyle birlikte pek çok tercüme yayın ve İstanbul mecmualarını okumuştur. Mecmualar arasından *Yeni Mecmua* dikkatini çeker. Bu dönem Ziya Gökalp'ı anlamaya çalışmıştır. Bununla birlikte Yahya Kemal'i takip etmiş ve gazellerini ezberlemiştir (Akün, 1962: 1-32).

Liseden sonra 1919'da Edebiyat Fakültesi'ne başlamıştır. Yahya Kemal'in Edebiyat Bölümünde ders verdiğini duyunca aklında tarih veya felsefe dersleri almak olan Tanpınar, bu nedenle edebiyat bölümünü tercih etmiştir. Yazarın üniversite hayatı, İstanbul'un işgal yılları ve mütareke dönemine denk gelmektedir. Tanpınar'ı şiir ve milli kültürle gerçek anlamda tanıştıran ve hem sanatı hem düşünceleri üzerinde etkisi bulunan Yahya Kemal, Garp Edebiyatı dersi vermekle birlikte öğrencilerine Bakî, Nedim, Nailî, Nefî ve Şeyh Galib'i de tanıtmıştır (Akün, 1962: 1-32; Okay, 2012: 1).

Tanpınar'ın hocası ve bir süre sonrada dostu olan Yahya Kemal'le olan ilişkisi dersle sınırlı kalmamıştır. Yahya Kemal; Tanpınar gibi edebiyat seven öğrencileriyle İstanbul gezileri yapmış, Sultanahmet ve Beyazıt kahvelerinde edebiyat tartışmalarına devam ederek milliyetçilik fikirlerini öğrencilerine aktarmıştır. Bu dönemde Yahya Kemal *Dergâh* adında bir dergi çıkarmış ve bu derginin çalışmalarında öğrencileri kendisine yardımcı olmuşlardır. Tanpınar'ın da ilk şiirleri *Dergâh* dergisinde yayınlanmıştır. Tanpınar, *Dergâh* ve fakülte yıllarının kendisi için oldukça heyecanlı zamanlar olduğunu dile getirirken ömrü boyunca sürecek olan pek çok dostunu da *Dergâh* sayesinde tanımıştır. Bu isimler arasında ileride edebiyat tarihinde önemli rol üstlenecek olan Hasan Ali Yücel, Halil Vedat Fıratlı, Mustafa Nihat Özön, Necmettin Halil Onan, Rıfkı Melul Meriç ve Mükrimin Halil Yinanç'tır. Diğer taraftan *Dergâh* vasıtasıyla Ali Mümtaz Arolat, Hasan Rasim Us, Hüseyin Avni Şanda, Nurullah Ataç

ve Ahmet Kutsi Tecer ile birlikte Ahmet Haşim ve Yakup Kadri'yle tanışmıştır (Akün, 1962: 1-32; Enginün ve Kerman, 2018: 326).

Tanpınar 1923 yılında, Şeyhi'nin *Hüsrev ile Şirin* mesnevisi hakkında hazırlamış olduğu bitirme tezinin ardından, fakülteden mezun olup Erzurum lisesinde edebiyat öğretmeni olarak göreve başlamıştır. *Beş Şehir* kitabındaki şehirler için "*hayatımın tesadüfleri*" diyen Tanpınar'ın Beş Şehir'in ilk şehri olan Erzurum'u tanıma vesilesi hocalık göreviyle olmuştur. Bir buçuk yıl Erzurum'da görev yapan Tanpınar ardından Konya lisesine tayin olmuştur (Akün, 1962: 1-32; Tanpınar, 2015: 428-429).

Tanpınar 1927'de Ankara lisesinde, ardından Gazi Terbiye Enstitüsünde çalışmaya başlamıştır. Enstitüsü'nde ders verdiği yıllarda kız, erkek liselerinde de ders vermeye devam etmiştir. Burada yaşadığı süreçte Resim Heykel Müzesi koleksiyonuna erişim imkânı bulunmasından dolayı buradaki resimleri inceleme fırsatı olmuştur (Akün, 1962: 1-32). Bu dönemde ayrıca değinilmesi gereken konu Tanpınar'ın hocalık yapmış olduğu öğrencileridir. Ahmet Muhip Dıranas, Orhan Veli, Yusuf Atılgan gibi gelecekte isimlerini duyuracak olan yazarlardır.

Ankara'daki hocalık döneminin ardından, Tanpınar'ın 1932'de İstanbul Kadıköy Lisesi tayini çıkar. 1933'de ise Ahmet Haşim'in ölümü üzerine Güzel Sanatlar Akademisi'nde Haşim'in halefi olarak sanat tarihi dersleri vermeye başlamıştır (Akün, 1962: 1-32; Enginün ve Kerman, 2018: 44). Tüm bu hocalık süreci boyunca Tanpınar okumalarına devam etmiş ve düşünsel altyapısını kurgulamaya başlamıştır. Özellikle fakülteden son zamanlarında okumaya başladığı Baudelaire'in ardından Verlaine, Mallarmé'yi okumaya başlamıştır. Ardından ise Anatole France, Goethe, Hoffman, Dostoyevski, Edgar Allan Poe, Gerard de Nerval ve sonrasında Valéry, Gide ve Marcel Proust okumaları yapmıştır (Akün, 1962: 1-32).

Erzurum ve Konya yıllarında hiçbir şiiri yayınlanmayan Tanpınar'ın Ankara yıllarında Dergâh'ta birçok şiiri yayınlanmıştır. Nesir yazımına başlaması ise daha sonra Görüş mecmuasına gönderdiği yazılarıyla olmuştur. 1936'da neşrolmaya başlan "Geçmiş Zaman Elbiseleri" ile hikâye türüne giriş yapmıştır. Ardından "Abdullah Efendi'nin Rüyaları" adlı hikâyesiyle birlikte denemeleri de gazetelerde yer almaya başlamıştır. 1937'de basılan ilk kitabı olan "Tevfik Fikret Antolojisi"nin ardından gazetelerde makale ve hikâyeleri yer almaya devam etmiştir (Akün, 1962: 1-32).

1939'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı profesörlüğüne tayin olmuştur. Dönemin Maarif Vekili olan Hasan Ali Yücel Tanpınar'da Türk edebiyat tarihine ilişkin bir kaynak yazmasını istemesi üzerine Tanpınar ciddi ve uzun bir araştırmaya girmiştir. 1949 yılında tamamlanarak basılan "On dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi" adlı eseri Tanpınar'ın kendine özgü bir yöntemle yapmış olduğu araştırması Tanpınar'ın bir ilim insanı olarak ne derece başarılı olduğunu göstermiştir. Bu araştırması geniş çevrelerce edebiyat tarihi üzerine yapılmış en iyi ve en özgün eser olarak kabul edilmektedir (Akün, 1962: 1-32).

Tanpınar, 1942 seçimlerinde Maraş milletvekili seçilmiştir. Bu dönemde Ankara'da milletvekilli görevine devam ederken edebiyata zaman ayırmış ve ilk edebi kitabı olan hikâyelerinin toplandığı kitabı "Abdullah Efendi'nin Rüyaları" 1942'de basılmıştır. 1944'de ilk romanı olan "Mahur Beste" Ülkü Mecmuasına tefrika edilmeye başlanırken farklı dönemlerde tefrika edilmiş olan Beş Şehir kitabının her bir şehri toparlanarak 1945'te kitap olarak basılmıştır. 1949 yılında kitap olarak basılan Huzur romanı sırasında Tanpınar milletvekilli görevini tamamlayarak İstanbul Üniversitesindeki profesörlük görevine geri dönmüştür. Üçüncü romanı olan "Sahnenin Dışındaki" adlı eseri 1950 yılında tefrika edilmeye başlanmıştır (Akün, 1962: 1-32).

Bu sırada Tanpınar için oldukça önem taşıyan Avrupa'ya girmek hayali gerçekleşerek 1953 yılında altı aylığına Avrupa'ya girmiştir. Bu seyahatinde başta Paris olmak üzere Belçika, Hollanda, İngiltere, İtalya ve İspanya'yı gezmiştir. Avrupa'dan geri döndükten sonra 1954 yılında dördüncü romanı olan "Saatleri Ayarlama Enstitüsü" tefrika halinde basılmaya başlanmıştır. 1955 yılında ise Yaz yağmuru adlı ikinci hikâye kitabı yayınlanmış ve yine bu sene Filmoloji Kongresi kapsamında üç haftalığına Paris'e gitmiştir (Akün, 1962: 1-32).

1959 yılında Rockefeller Bursuyla bir yıllığına Avrupa'ya giden Tanpınar bu seyahatinde ise yine Paris başta olmakla birlikte Fransa'nın farklı bölgeleri ile İngiltere, İsviçre ve Portekiz'i gezmiştir. Tanpınar geri döndüğünde var olan sağlık problemleriyle birlikte Yahya Kemal'i kaybetmesinin ardından Hasan Ali Yücel'in ölümü, etrafında birçok arkadaşının kaybını yaşamasıyla birlikte ölüm endişesi hissetmeye başlamıştır. "Saatleri Ayarlama Enstitüsü" nü kitap haline getirmiş, "Beş Şehir" üzerinde ciddi değişimler yaparak ikinci baskısını hazırlamış, Yahya Kemal monografisini yazmıştır.

Yine bu dönemde sağlığında baskısını görememiş olduğu "Aydaki Kadın" romanını yazmaya devam etmiş ve birçok makale üzerinde de çalışmıştır.

Tanpınar sürekli içmiş olduğu sigaranın da etkisiyle sık sık ciğerlerinden rahatsızlık yaşamıştır. 24 Ocak 1962'de fenalaşan Tanpınar doktor arkadaşının muayenesi üzerine hastaneye kaldırılmış ve burada geçirdiği bir krizle vefat etmiştir. 25 Ocak 1962'de her kesimden geniş arkadaş kitlesiyle Süleymaniye Caminde cenaze namazı kılınarak, Üniversite'de yapılan merasim sonrasında Rumeli Hisarında Aşıyan Mezarlığında yatmakta olan dostu ve hocası Yahya Kemal'in yanına defnedilmiştir (Akün, 1962: 1-32).

Ahmet Hamdi Tanpınar; dili kullanmaktaki ustalığı, üslubu ile Türkçenin güzelliğlerini gözler önüne sermesi, kültürümüzü yansıtması, yazarlarımıza örnek teşkil etmesi açısından önemli bir şahsiyettir. Çok yönlü bir kültür adamı olan Tanpınar'ın eserlerinde gösterdiği titizlik ve üslupta aradığı sağlamlık nedeniyle, fazlaca eser veren bir sanatkâr olduğundan söz edilemez. İrdeleyen ve üzerinde fazlaca düşünün bir yazardır. Onun benimsenmiş, hazmedilmiş zengin kültürünü şiirlerinde ya da nesirlerinde hissetmek güç değildir (Okay, 1991: 193). Tanpınar, yolundan gittiği Ahmet Haşım ve Yahya Kemal gibi şiirle nesri birbirinden ayrı tutmuştur. Tanpınar'a göre nesir, kolay görünmesine rağmen her zaman şiirden daha zor bir uğraş olmuştur çünkü nesir sürekli elimizin altında olduğu için bizi yanılgılara sürükleyebilir, kandırabilir. Bu yüzden daha özenli ve dikkatli kaleme alınmalıdır (Nayır, 1953: 61). Tanpınar romanlarında, Batılılaşma fikrinin insanların yaşamında meydana getirdiği yozlaşma ve dağılma gibi olumsuz etkileri üzerinde durmuştur. Eserlerindeki insanlar gelenekten kopmuş olmanın rahatsızlığını yaşar. Romanlarında bu rahatsızlığın ve sancıların en çok hissedildiği yer ise İstanbul olmuştur çünkü İstanbul sosyo-kültürel ve sosyoekonomik anlamda çok çeşitlilik gösteren bir yerdir. Fakat Tanpınar'ın eserlerinde İstanbul; tarihi, kültürü ve birçok değer barındıran bir şehir olduğu için asla çöküşün simgesi olarak gösterilmemiştir (Avcı vd., 2012). Roman, ona göre Batı'dan gelen türlerden birisidir. Edebiyatımızda kendine yer bulması dilin ve insanın değişmesi neticesiyle olmuştur (Erdoğan, 2009: 45).

Edebiyat sahasında şiirleriyle tanınan ve sevilen Tanpınar'ın roman alanında ismini daha geç duyurduğu bilinmektedir. Hikâyelerinin, romana dair yazılarının,

eleştiri yazılarının akabinde ilk romanını yayımladığı görülmektedir. Tanpınar romancının ve romanın ne olduğu sorularını teorik bilgilerle yanıtlamak yerine bu sorulara eserleriyle karşılık vermiştir. Tanpınar'ın Türk edebiyatına kazandırdığı romanları şu şekilde sıralanabilir: Çoğu eleştirmenin her okuyuşta yeni anlamlar kazanıldığını belirttiği bir eser olan Huzur: en başta en güzel aşk romanı olarak değerlendirilir. Türk aydınının trajedisini; eski-yeni problemini; bir medeniyetin geçirdiği evreleri, İstanbul'un tabiatıyla, tarihî eserleriyle semtleriyle değerlendirilmesini; Türk toplumunda üst yapıya ait sorunlarının çözümünü; ahlak, toplum, kültür gibi değerlerin çatışmasını; insan hayatının sorgulanmasını, Cumhuriyet aydınının yükleneceği sorumlulukları ve insanın aradığı huzuru ele alması bakımından Türk edebiyatının en önemli romanlarından birisi olarak nitelendirilir. Saatleri Ayarlama Enstitüsü: Eski- yeni arasında kalmış ve Türk toplumundaki farklı kesimleri yansıtan insanların durumunun, II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerini yaşamış birinin (Hayri İrdal) ağzından alaycı bir dille anlatımıdır. Sahnenin Dışındakiler: Mütareke yıllarındaki bikkınlığı, kişisel çıkarları peşinde koşan ve memleket sevdası çekenler arasında Cemal- Sabiha aşkını anlatır. Mahur Beste: 1944 yılında Ülkü dergisinde tefrika edilmiş ancak tamamlanamamıştır. Tanpınar'ın ilk romanıdır ve ölümünden sonra basılmıştır. Eser son yüzyıl Osmanlı ilmiye sınıfının hikâyesi olarak değerlendirilir ve konusu II. Abdülhamit döneminde geçmektedir. Aydaki Kadın: Tanpınar'ın ölümünden sonra müsveddeleri arasında bulunup düzenlendikten sonra yayımlanmıştır. Ayrıca eser Demokrat Parti iktidarı döneminin de bir tenkidi olarak değerlendirilir (Okay, 2012: 1-32).

Tanpınar, ölümüne kadar kendisini birtakım sıkıntılar içerisinde hissetmiş ve bu sıkıntılarla yaşamını sürdürmüştür. Bu durum, çöküş içinde olan bir imparatorluğa şahitlik eden bir çocukluk yaşamısından ileri gelir. Babası uç bölgelerde memurluk yapmış, kendisi yoksulluklar ve azaplar içerisinde bir çocukluk geçirmiştir. Romanlarında yer alan kişiler de Tanpınar'ın iç sıkıntısını ve azabını yansıtır (Miskioğlu, 2015: 14). Tanpınar'ın romanla ilgili ayrıntılı fikirlerine makalelerinde yer alan “Bizde Roman” başlıklı yazısından ulaşılabilir. Bu yazıda Tanpınar romanı, *“insanı tüm özellikleri yaşadığı hayat içerisinde anlatan bir tür”* olarak değerlendirir. Tanpınar'a göre roman yeter ki güzel yazılmış olsun, o zaman kıymetli olacaktır. Hayat ve toplumun varlığı romanı oluşturan temellerdir (Tanpınar, 2005: 53).

Tanpınar'ın "Birinci İkramiye" öyküsü de dâhil edildiğinde on beş öyküsünün varlığından bahsedilebilir. Hikâyeleri "Abdullah Efendi'nin Rüyaları", "Yaz Yağmuru", "Hikâyeler" olarak kitap haline getirilmiştir. Kitaplarının çoğunun Tanpınar'ın ölümünden sonra kitaplaştırıldığı bilinmektedir. Öykülerinin tamamıyla gün yüzüne çıkarılıp kitaplaştırılmasında da aynı durum söz konusudur. Tanpınar'ın ilk öykü kitabı (Abdullah Efendi'nin Rüyaları) Tanpınar kırk bir yaşındayken, ikinci öykü kitabı (Yaz Yağmuru) ise elli üç yaşındayken kitap hâline getirilmiştir. Daha sonra ise üç öyküsü daha gün yüzüne çıkmıştır. "Fal" ve "Emirgan'da Akşam Saati" öyküleri, mevcut öykülerine bölüm şeklinde eklenmiş, "Birinci İkramiye" öyküsü ise sonradan ortaya çıkarılarak Dergâh'ta yayımlanmıştır. Rüyaların hâkim olduğu öykücülüğüyle ilgili ayrıca değerlendirme yapmaya ihtiyaç yoktur çünkü roman üzerine görüşlerinin hikâyeciliği için de geçerli olduğu söylenebilir (Su, 2006: 133).

"XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi" emsalsiz bir inceleme örneğidir. Medeniyet Batılılaşma hareketini uzun uzun ele aldığı bu eserde dönemlerin değerlendirmesini hassasiyetle yapmıştır. Çeşitli gazetelerde çıkan yazılarını ve radyolarda yayımlanan konuşmalarını ise "Yaşadığım Gibi"de toplamıştır. "Yaşadığım Gibi" kalemine ne kadar hâkim bir deneme yazarı olduğunu göstermektedir. İstanbul, Bursa, Ankara, Erzurum, Konya gibi beş ayrı şehri çeşitli açılardan ele alan ve aynı zamanda Yahya Kemal'in kültür anlayışından esintiler hissedilebilen "Beş Şehir" Tanpınar'ın önemli bir eseridir. Anket ve röportajlarının, daha önce toparlanmamış yazılarının bir araya getirildiği "Mücevherlerin Sırrı" diğer bir eseridir. "Tevfik Fikret'in Hayatı, Şahsiyeti, Şiirleri", "Edebiyat üzerine Makaleler", "Yahya Kemal" Tanpınar'ın inceleme ve araştırma eserleri arasında yer alır (Orakçı, 2003: 41).

Tanpınar, şiirdeki duruşunu Ahmet Haşim'in yolundan giderek kazanmıştır. Her ne kadar Yahya Kemal'den kültür ve tarih alanında yararlansa da şiirlerinde tıpa tıp ona benzemediği görülür. Bu konuda Ahmet Haşim'in ona Yahya Kemal'den daha yakın olduğu söylenebilir Orakçı (2003: 35)'nın belirttiği üzere "Şiirde Yahya Kemal'e benzememek için kendi kendisiyle mücadele eder. Sadece "Bursa'da Zaman şiiri, Yahya Kemal atmosferinde yazılmıştır". Tanpınar şiiri dilin özü olarak kabul eder, ona göre şiir özgün olmalıdır. Şiir harici söz sanatları diğer dillere çevrilebilir fakat şiirdeki söz sanatlarının başka dillerde ifadesi mümkün değildir çünkü şiir yalnızca yazıldığı dil içerisinde yazılma amacına hizmet edebilir. Ancak kendi diliyle güzelliğini gösterebilir (Erdoğan, 2009: 44).

İKİNCİ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRILAN ESERLERİN KONUSU VE İÇERİĞİ

2.1. ALEKSANDR SERGEYEVİÇ PUŞKİN, “ERZURUM YOLCULUĞU”

Aleksandr Puşkin, Moskova’dan başlayarak Erzurum’a kadar devam eden yolculuğu sırasında tuttuğu gezi notlarını 1829 *Seferinde Erzurum’a Yolculuk* adı altında (*Journey to Arzrum during the Campaign of 1829- Пъемеуеетвие в Арзрум во время похода 1829 года*) yayınlamıştır. Notlardan bölümler, önce 1830’da *Literaturnaya Gazeta*’da, daha sonra tamamı 1836 yılı başında *Sovremennik*’te (Çağdaş Edebiyat Dergisi) yayınlanmıştır.

Başka bir halkın yaşamına, törelerine önyargısız yaklaşımı, nesnel betimleri, Puşkin’in ince mizahıyla örülü sevecen, nesnel anlatımıyla Erzurum Yolculuğu realist Rus seyahat edebiyatının bir ilk örneğidir (Behramoğlu, 2000:199). Eserin yazıldığı yıllarda Çarlık Makamı, Puşkin’in yurtdışına çıkmasına izin vermeyip; seyahatlerini yalnızca Tiflis (Gürcistan) Rusya’nın Transkafkasya bölümüyle sınırlandırmaktaydı. Dolayısıyla Puşkin’in Anadolu’ya seyahati izinsiz bir yolculuk olarak görülmüş ve Çar I. Nikola tarafınca ikinci kere mülküne hapsedmekle tehdit edilmiştir. Buna rağmen Puşkin Anadolu’ya Rus ordusuyla beraber gelmiştir.

Rus şair ve yazarının bu seyahat notlarına yazmış olduğu önsözünden eserin yazılış amacı ile alakalı bilgi edinmek, mümkündür. Bu önsözde yazar, 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Ruslarla beraber seferde bulunması ile ilgili olarak Fransız yazarı V. Fontanier (1796-1857) tarafınca *Voyage en Orient, entrepris de 1830 à 1833 an. Deuxieme voyage en Anatolie* isimli eserde, Puşkin’in bu sefer dolayısıyla destan yerine tenkit yazmış olduğuna dair iddiayı çürütmek için bu yolculuğu yayınlamak zorunda kaldığını belirtmektedir. Fakat daha seyahatnamenin ilk başında Puşkin, Rus generali Ermolov’u çiftliğinde ziyareti münasebetiyle 1829 Rus-Türk harbinde Rus başkomutanı General Paskeeviç’e atfen Ermolov’ün şu sözlerini nakletmektedir: “*Paskeeviç, meselâ Şumnu paşası gibi zeki ve mahir olmamakla beraber, aksi (dik başlı) bir paşaya karşı hücumla geçseydi o zaman Paskeeviç*

mahvolmuştu (Tsyaylovskogo, 1963: 391).” Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, Fransız yazarın, Puşkin hakkındaki ithamları gerçekçi kabul edilebilir.

Puşkin’in bu seyahat notlarının ilk satırlarında Türkler’in Şumnu (Bulgaristan’ın kuzeyinde Varna ile Razgrad arasında, Deliorman bölgesindeki Türklerin yaşadığı bir şehir) paşasının önderliğinde, ünlü Rus generali Ermolov’u nasıl yıldırıldıklarını açıkça yazmaktadır. Fransız yazar ayrıca Puşkin’in bu savaş münasebetiyle yazdığı “Delibaş” ve “İz Gafıza” (Hâfız’dan) adlı şiirleri de göz önünde bulundurarak bu kanaate ulaştığını da belirtmektedir (Tsyaylovskogo, 1963: 394).

Puşkin Erzurum’a Yolculuk eserinde Kafkasya efsanelerine dair kayıtlar nakletmekte olup, bu ekler eserini sıradan bir seyahatnameden ziyade bir tetkik mahsulü haline getirmek istediğini göstermektedir. Puşkin’in yaptığı nakiller Pitton de Tournefort (1658-1708)’un “Relation d’un voyage du Levant” (Amsterdam, 1718) adlı kitaptan faydalandığı ve hatta etkilendiği ortaya koymaktadır. Puşkin’in bu seyahatnamesi Belinskiy tarafından pek fazla takdir görmediği gibi, Bulgarin tarafından da *soğuk seyahat notları* olarak vasıflandırılmıştır (Kaynak, 1976: 230).

Bu değerlendirmelere göre Puşkin seyahatnamesi aslında Rus kamuoyunun arzuladığı gibi ısmarlama bir eser olarak hazırlamamıştır. Puşkin’in burada daha çok kendi görüşlerinin etkisi altında bir seyahatname yazmayı hedef tuttuğu anlaşılmaktadır. Gerçekten de yazar Sovremennik’in ilk sayısında basılan gezi notlarının önsözünde yazıyı kendi görüşlerinin etkisi altında kaleme aldığından ve kendisine Erzurum’a kadar gelme imkânını sağlayan Rus başkomutanı Paskeeviç’in kabiliyetsizliğinden bahsetmektedir.

Puşkin Erzurum yolculuğunu *Moskova’dan Kafkasya’ya, Tiflis’ten Ordugâha, Savaş, Erzurum Kapılarında, Erzurum’un Tanımı ve Dönüş* olmak üzer beş bölümde anlatmıştır. Eserin ilk bölümünde yer verilen *Bozkırlar, Bir Kalmuk Çadırı* başlıklarında Moskova-Vladikafkas arasındaki bölge tanıtılmıştır. *Kafkas Surları*, doğu-batı yönünde 1300 km boyunca adeta bir sur şeklinde uzanan Kafkas Sıradağlarını anlatmak üzere kullanılmış bir başlıktır. *Askeri Gürcü Yolu, Vladikafkas’ta Osetinlerin Cenaze Alayı, Terek Nehri, Daryal Geçidi* başlıkları Osetya-Gürcistan arasında set şeklinde uzanan Kafkasları tanımlamak için kullanılmıştır. Gerçekte de Askeri Gürcü Yolu, Terek Nehri tarafından Kafkas dağları arasında açılmış doğal bir yol güzergâhı olup, bu yol aracılığıyla Tiflis’e ulaşılmaktadır.

Geçidin etrafından yüksek dağları tanımlarken *Karlı Dağlardan Geçiş* başlığı kullanılmış, geçidin hemen sonrasında Gürcistan'a ulaşıldığı için *Gürcistan'a İlk Bakış* başlığı kullanılmıştır. *Su Kemerleri*, *Hüsrev Mirza*, *Duşet İlbayı* başlıkları incelendiğinde bunların Daryal Geçidi ile Duşet Şehri (Kafkas dağlarının güney eteğindeki bir yerleşme) arasındaki bölgeyi tanımlamak için kullanıldığı görülür.

Tiflis'ten Ordugâha bölümü içerisinde yer verilen *Tiflis*, *Çarşı Hamamı*, *Burunsuz Haşan*, *Gürcü Töreleri*, *Türküler*, *Kaheti Şarabı*, *Sıcakların Nedeni*, *Pahalılık*, *Kentin Tanımı*, *Tiflis'ten Ayrılış* başlıklarında Tiflis şehri (Gürcistan) anlatılmıştır. *Gürcistan Gecesi*, *Ermenistan'ın Görünüşü* başlıkları altında Gürcistan-Ermenistan arasındaki geçit bölgeleri anlatılmıştır. *Bir Ermeni Köyü*, *Gergera* (bir kale), *Griboyedov*, *Maden Suyu Kaynağı*, *Dağlarda Fırtına*, *Gümrü'de Geceleme*, *Ararat* (yazar gerçekte Alagez dağına görmüş ancak Ağrı dağı sanmıştır), *Sınır* (Arpaçay ırmağı sınır bölgesi) başlıklarında Ermenistan'la ilgili bilgiler verilmiştir. *Türk Konukseverliği*, *Kars*, *Ermeni Ailesi*, *Kars'tan Ayrılış*, *Kont Paskeviç'in Ordugâhı* başlıklarında yazarın Akyaka-Sarıkamış (Kars-Anadolu) arasında bölümdeki izlenimleri anlatılmıştır. Eserin üçüncü bölümü *Savaş* olarak adlandırılmıştır. Bu bölümde Sarıkamış'ın güneydoğusunda yer alan Soğanlı Dağı'ndaki Rus karargâhı ve Soğanlı geçidini takiben Osmanlı ordusuyla ilk karşılaşmalar anlatılmaktadır. Bölümde yer verilen başlıklar ise *Soğanlı'ya Geçiş*, *Karşılıklı Ateş*, *Ordugâh Yaşamı*, *Yezidiler*, *Erzurum Seraskeriyle Savaş*, *Havaya Uçurulan Köy Evi*'dir.

Eserin dördüncü bölümü *Erzurum Kapılarında*, *Hakkı Paşa'yla Savaş*, *Bir Tatar Beyinin Ölümü*, *Hermafroditos*, *Tutsak Paşa*, *Aras* (Aras Nehri), *Çoban Köprüsü* (Pasinler çayı üzerindeki Çobandede köprüsü), *Hasankale*, *Ilıca* (Hasankale'deki sıcak su kaynakları), *Erzurum Üstüne Yürüyüş*, *Barış Görüşmeleri*, *Erzurum'un Alınışı*, *Türk Tutsaklar*, *Derviş* başlıkları altında hazırlanmıştır.

Erzurum'a Yolculuk eserinin araştırmamız açısından en önemli bölümü Erzurum Şehri'nin anlatıldığı beşinci bölümdür. *Erzurum'un Tanımı ve Dönüş* adıyla sunulan bu bölüm *Erzurum*, *Asya Şaşaası*, *İklim*, *Mezarlık*, *Taşlamalar*, *Serasker Sarayı*, *Türk Paşasının Sarayı*, *Veba*, *Burtsov'un Ölümü*, *Erzurum'dan Ayrılış*, *Dönüş Yolu* ve *Rus Dergileri* başlıklarından oluşmaktadır. Tablo 2.1'de Aleksandr Puşkin'in Erzurum yolculuğunda yer verilen başlıklar, Türkçe ve Rusça olarak sunulmuştur (Tablo 2.1).

Tablo 2.1. Aleksandr Puşkin'in Erzurum'a Yolculuk Eserinde Yer Verilen Başlıklar

Rusça Başlıklar	Türkçe Başlıklar	Bölümler	İşlenen Konular
Степи	Bozkırlar	Moskova’dan Kafkasya’ya	Moskova-Kafkasya
Калмыцкая Кибитка	Bir Kalmuk Çadırı		Kafkas Sıradağları
Кавказские Воды	Kafkas Suları		Gürcistan Yolu
Военная Грузинская Дорога	Askeri Gürcü Yolu		Vladikafkas Şehri
Владикавка	Vladikafkas		Kafkas Geçidi (Rusya-Gürcistan Arası)
Осетинские Похороны	Osetinlerin Cenaze Alayı		Kafkaslar’da Terek Irmağının Açtığı Doğal Yol
Дариальское Ущелие	Daryal Geçiti		Kafkas Dağlarının Aşılması
Терек	Terek		Gürcistan ve Duşet ile Tiflis Şehirleri
Переезд Через Снеговые Горы	Karlı Dağlardan Geçiş		
Первый Взгляд На грузию	Gürcistan’a İlk Bakış		
Водопроводы	Su Kemerleri		
Хозрев-Мирза	Hüsrev Mirza		
Душетский Городничий	Duşet İlбайı		
Тифлис	Tiflis		
Народные Бани	Çarşı Hamamı		
Безносый Гассан	Burunsuz Hasan		
Нравы Грузинские	Gürcü Töreleri		
Песни	Türküler		
Кахетинское Вино	Kaheti Şarabı		
Причина Жаров	Sıcakların Nedeni		
Дороговизна	Pahalılık		
Описание Города	Kentin Tanımı		
Отъезд Из Тифлиса	Tiflis’ten Ayrılış		
Грузинская Ночь	Gürcistan Gecesi		
Вид Армении	Ermenistan’ın Görünüşü	Ermenistan ve Gümrü Şehri	
Двойной Переход	Çifte Geçitler		
Армянская Деревня	Bir Ermeni Köyü		
Гергеры	Gergera		
Грибоедов	Griboyedov		
Минеральный Ключ	Maden Suyu Kaynağı		
Буря В Горах	Dağlardan Fırtına		
Ночлег В Гумрах	Gümrü’de Geceleme		
Арапат	Ararat		
Граница	Sınır		Ermenistan-Osmanlı Sınırı, Arpaçay Irmağı ve Anadolu’ya Giriş

Tablo 2.1. (Devamı)

Турецкое Гостеприимство	Türk Konukseverliği		
Карс	Kars		
Армянская Семья	Ermeni Ailesi		Kars, Sarıkamış Yöreleri
Выезд Из Карса	Kars'tan Ayrılış		
Лагерь Графа Паскевича	Kont Paskeviç'in Ordugâhı		
Переход Через саган-лу	Soğanlı'ya Geçiş	Savaş	
Перестрелка	Karşılıklı Ateş		
Лагерная Жизнь	Ordugâh Yaşamı		
Язиды	Yezidiler		
Сражение С Сераскиром Арзрумским	Erzurum Seraskeri'yle Savaş		
Взорванная Сакля	Havaya Uçurulan Köy Evi		Rus-Osmanlı Savaşı ve Ordugâh Çevresi
Сражение С Гаки-Пашою	Hakkı Paşa'yla Savaş	Erzurum Kapılarında	
Смерть Татарского Бека	Bir Tatar Beyinin Ölümü		
Гермафродит	Hermafroditos		
Пленный Паша	Tutsak Paşa		
Аракс	Aras		Horasan, Köprüköy, Hasankale ve Termal Sular
Мост Пастуха	Çoban Köprüsü		
Гассан-Кале	Hasankale		
Горячий Источник	Ilıca		
Поход К Арзруму	Erzurum Üstüne Yürüyüş		
Переговоры	Barış Görüşmeleri		
Взятие Арзрума	Erzurum'un Alınışı		Rus-Osmanlı Savaşı
Турецкие Пленники	Türk Tutsaklar		
Дервиш	Derviş		
Арзрум	Erzurum	Erzurum'un Tanımı ve Dönüş	
Азиатская Роскошь	Asya Şaşaası		
Климат	İklim		
Кладбище	Mezarlık		
Сатирические Стихи	Taşlamalar		
Сераскирский Дворец	Serasker Sarayı		
Харем Турецкого Паши	Türk Paşasının Sarayı		
Чума	Veba		
Смерть Бурцова	Burstsove'un Ölümü		
Выезд из Арзрума	Erzurum'dan Ayrılış		
Обратный Путь	Dönüş Yolu		
Русский Журнал	Rus Dergisi		Moskova'ya Dönüş

Kaynak: Behramoğlu, 2017'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tiflis'ten Ordugâha bölümünde Gürcistan hakkında tarihsel ve demografik bilgiler verilir. Yazar, daha sonraki bölümlerde Rus ordusunca işgal edilen Türk kentleri Kars, Ağrı, Erzurum'dan bahseder. Kendi kültüründen oldukça farklı olan bu kültür, şairi bir hayli şaşırtır. Puşkin, sefer sırasında dikkatini celbeden olay ve görüntüleri not eder ve eskizler çizer.

Puşkin, uğramış olduğu son yer Erzurum'u da geniş bir perspektifle tasvir eder. Erzurum'u uzun süre gezer, sokaklarında dolaşır, kalesini görür, seraskerin sarayını ziyaret eder. İzlenimlerine, şehrin tarihine, sosyo-tarihsel özelliklerine "1829 Seferi Sırasında Erzurum'a Yolculuk" adlı eserinde yer verir. Şehrin sokaklarının durumundan, insanların soğuk bakışlarından, adının tarihinden, Osmanlı kentleri arasındaki yerinden bahseder. Bu seyahat süresince Kafkasya coğrafyasının çeşitli halklarını yakından tanıma fırsatını da yakalayan Puşkin, yolculuğu boyunca bulunduğu yerlerin coğrafi özelliklerini, toplumsal ve beşerî özelliklerini birinci ağızdan aktarır. Yerel kültürlere ve folklorik unsurlara da değinir.

Puşkin şehirde veba salgınının başlaması üzerine 21 Temmuz 1829'da yolculuğunu sonlandırarak Erzurum'dan ayrılır.

2.2. AHMET HAMDİ TANPINAR, "BEŞ ŞEHİR"

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın romanları yanında deneme türünde yazdığı eserleri de dikkat çeker. Onun en önemli deneme çalışmaları arasında kuşkusuz en önemlisi **Beş Şehir**'dir. Bu deneme Tanpınar'ın Ankara, Erzurum, Konya, Bursa, İstanbul şehirlerini anlattığı eserdir. Bir gezi kitabından veya bir seyahatnameden farklı daha çok şehir monografisi tadında bir eserdir. Çünkü eser sade tarihî bilgi, gezi rehberi, bir şehir coğrafyasından farklı olarak; duygu, kültür, sanat ve bilgi birikimiyle oluşmuş bir yapıttır. Bu yönüyle edebiyatımızın aşılamanlarından olmuştur. Tanpınar, eserinin konusunu "*hayatımızda kaybolan şeylerin ardından duyulan üzüntü ile yeniyi karşı beslenen güçlü istek*" olarak ifade etmektedir.

Beş Şehir'de eski ile yenin çatışması, karşılaştırması ve bir hesaplaşma söz konusudur. Tanpınar, geçmişi günün penceresinden bakıp değerlendirir. Beş Şehir'in ilk şekli öncel 941 senesinde Tasvîr-i Efkâr gazetesinde "Bursa'da Zaman ve Hülya Saatleri" şiirini yayımlamasıyla başlar. Aynı sene Beş Şehir'in Bursa kısmı Ülkü

mecmuasında yayımlanır. Daha sonrasında Erzurum, Ankara ve İstanbul bölümleri de yayımlanır. Söz konusu metinlerin kitaplaştırılması kararlaştırıldığında Hasan Âli Yücel'in isteği üstüne Tanpınar, Konya'yı da yazar ve böylelikle Beş Şehir tamamlanır. Kitabın ilk baskısı 1946 senesinde gerçekleşir. 1960 senesinde ilave ve gözden geçirmelerin arkasından ikinci baskı yayımlanır.

Tanpınar Antalyalı Genç Kıza Mektup'ta Beş Şehir'in, millet ve tarih konularında etkisinde kaldığı Yahya Kemal'in düşünce anlayışı doğrultusunda yazıldığını belirtmektedir (Tanpınar, 1992: 247). Yasar Nabi'ye yazdığı mektupta ise Tanpınar, kendisinin 1932 yılına kadar çok radikal bir batıcı olduğunu ve bu tarihten sonra ise doğu kültürünü daha farklı yorumlayarak bir senteze ulaştığını, Beş Şehir'in ve Huzur'un bu sentezin araştırmaları olduğunu söylemektedir (Tanpınar, 2000: 308). Yazara göre Beş Şehir'de "bugünkü meseleler arasında mazi ile kaynaşma çareleri" arayışı vardır (Tanpınar, 2000: 115). Ekrem Işın'a göre Beş Şehir, "*Tanpınar'ın medeniyet ve kültürel çatışma sorunlarına eğildiği, 1940'lı yılların başında kendisini tedirgin eden sorunun bir incelmesidir* (Işın, 2003: 8)."

İnci Engünün, Beş Şehir'in Türkçede bir eşinin daha bulunmadığını söylemekte ve bu eser hakkında şu yorumu yapmaktadır: "*Türkçede bir eşi daha bulunmayan Beş Şehir (1946)'de tarih, toprak ve bunların içinde oluşup bugüne ulasan insanı, günlük yaşayışı, geçmişe bakışı geleceğe uzanışıyla anlatırken, kültürümüzün birer ürünü olarak ebedileşen bazı şehirleri mihrak olarak almıştır. Bu şehirler Anadolu'nun yurt edinilmesindeki safhaları da belirleyen tarihin her an kendisini hissettirdiği Erzurum, Konya, Bursa, İstanbul ve Ankara'dır. Yazar eserinde bu şehirleri kültürümüzün aynaları haline getirir. Beş Şehir'i okuyan insan, içinde farkında bile olmadan yaşadığı şehri değişik gözle seyretmeye başlar. Taşın, toprağın, tabiatın ve şehrin bütün unsurlarının ancak kültür sayesinde konuştuğunu da görür. Bu kitap insanda o şehirleri tıpkı Tanpınar'ın gezdiği gibi gezmek, tanımak arzusunu da uyandırır* (Engün, 2002: 396-397)."

Musatafa Armağan, Tanpınar'ın kültür ve medeniyeti, geçmişi bugüne getirecek bir devam çizgisi içinde gördüğünü, Beş Şehir'deki 5 şehrin de Selçuk'tan Cumhuriyet'e uzanan bu devam zincirinin eklemlenme noktaları olarak görülmesinden dolayı seçildiğini söylemektedir (Armağan, 2002: 125).

Tanpınar'a göre Türkiye'nin kaderi batılılaşmaktır (Tanpınar, 2002: 36); ancak Türkiye batı uygarlığına yaklaştıkça kendi tarihiyle hesaplaşmak zorunda kalmıştır: "Beş Şehir" işte bu hesaplaşma ihtiyacının doğurduğu bir konuşmadır." Tanpınar için İstanbul, Bursa, Konya, Erzurum ve Ankara "Kendi Gökkubemizi" oluşturan Türk kültür ve uygarlığının merkezleridir. Nitekim Beş Şehir, İstanbul'la başlamakta ve Ankara ile sona ermektedir. Gerçekten de kentlerin kitaptaki sıralanışı, Tanpınar'ın bu kentlere Türk kültür ve uygarlığındaki yerlerine verdiği öneme göredir. Tarihi bir sıralama yapılacak olursa Erzurum, Malazgirt'le başlayan bir vatan edinme sürecinin başlangıcıdır; Konya, Selçuklu Türk kültürünün temsilcisidir; Bursa, Osmanlı uygarlığına giriştir; son olarak İstanbul ise büyük Türk-Osmanlı uygarlığının başkentidir. Böyle okunduğu zaman Beş Şehir Türklüğün Anadolu'daki macerasının da kitabıdır denebilir.

Hakiki Türk kültürünün İstanbullu olduğunu düşünen Tanpınar, İstanbul'u Türk kültür ve uygarlığının doruğu olarak görmektedir: İstanbul hakkında bunları düşünen Tanpınar'ın Beş Şehir kitabına İstanbul'la başlaması ve kitabının önemli bir kısmını bu kente ayırması doğaldır. Nitekim hocası Yahya Kemal'in "Türk İstanbul" başlıklı yazısının etkisi belirgin olarak izlenmektedir (Tanpınar, 2000: 153). Ekrem Işın'a göre İstanbul, "*Tanpınar'ın hüviyet hazinesi, kendisiyle yapmış olduğu bir iç konuşma ve köklerini toprağına salmış olduğu bir uygarlık coğrafyasıdır*" (Işın, 2003: 30). Tanpınar Tanzimat neslinin İstanbul'u "iki medeniyeti birleştirerek elde edilecek yeni bir terkinin potası" olarak gördüğünü, kendi kuşağının ise İstanbul'a "mazi hatıralarının, hasretlerin" aydınlığında baktığını söylemektedir (Tanpınar, 2000: 15).

Tanpınar, bu zamanın en iyi sezildiği yerlerin mahalleler olduğunu söylemekte, satıcı seslerinin, ev yaşamının, türkülerin hep birlikte bu zamanı ördüklerini belirtmektedir. Tanpınar, 1940'lı yıllar İstanbul'unda mahalle yaşamının değiştiğini, eski birbirine bağlı topluluğun kalmadığını ve mahalle yaşamının yerini birbirinin sevincine veya acısına kayıtsız kalan apartman yaşamının aldığını söylemektedir (Tanpınar, 2000: 23-27). Ekrem Işın'a göre Tanpınar'ın Beş Şehir'de mahalle yaşamına vurgu yapmasının nedeni çözülen geleneksel hayat tarzını gözler önüne sermektir: "Dayanımacı kültürden bireysel hayat anlayışına geçiş sürecinde mahalle bir yaşam alanı olmaktan çıkmakta ve böylece toplumsal yabancılaşma bir gündelik gerçek olarak insan varlığını kuşatmaktadır" (Işın 2003: 35).

Tanpınar'ın "bir kültürün asıl şerefli tarafını" temsil ettiklerini düşündüğü mimari eserlerin "Türk İstanbul"un kurucu unsurları olduğu düşüncesindedir. Tanpınar'a göre Bizans saltanatı aslında Fatih ve Bayezid külliyesi İstanbul tepelerini kapladığı zaman yıkılır, Kanuni tahta çıktığı zaman ise İstanbul camileri, hanları, hamamları, sarayları, medreseleri, türbeleri ve çeşmeleriyle tam bir Türk şehri olmuştur. Mimar Sinan ise artık Osmanlı-Türk medeniyetine ait olan bu manzarayı dehası ile tamamlar (Tanpınar, 2000: 29-33).

Tanpınar'ın Beş Şehir'de İstanbul'dan sonra ele aldığı ikinci şehir **Bursa**'dır. Tanpınar için Bursa, Fuad Paşa'nın sözleriyle, "Osmanlı tarihinin dibacesi"dir (giriş, önsöz). Bursa Tanpınar için, bir medeniyetin kuruluş kenti, Osmanlı-Türk kültürünün doğum yeridir. Tanpınar'a göre Bursa "iki zaman"ı yaşamaktadır. Bunlardan birincisi günlük yaşamın sürdüğü gülünüp eğlenilen zaman, diğeryse "*ondan daha çok başka, çok daha derin, takvimle, saatle alakası olmayan; sanatın ihtirasla, imanın yaşanmış hayatın ve tarihin bu şehrin havasında ebedi bir mevsim gibi ayarladığı velut ve yekpare bir zamandır* (Tanpınar,2000: 105-106)." Tanpınar Bursa'ya Yahya Kemal'in tarih anlayışıyla bakmaktadır. Yahya Kemal, Adile Ayda ile yaptığı bir röportajda kendi milliyetçilik anlayışını oluştururken Jules Michelet'in "*Fransız ulusunu binlerce yılda Fransız toprağı yarattı.*" Sözünün kendisinin imdadına yetiştiğini söylemekte, derslerinde de Maurice Barrés'in "ölülerin yattığı toprak" sözünü hareket noktası olarak aldığını söylemektedir: "*Açılmış bir toprak, ancak ilk gömülen insan ve ilk doğan çocukla vatan olabilirdi*" (Tanpınar, 2001: 41, 42).

Konya, Anadolu-Selçuklu Türklüğünün başkenti olarak Bursa'yı, İstanbul'u ve devamını hazırlayan şehirdir. Tanpınar, Konya'da iki isim üzerinde önemle durur. Bunlardan birincisi Alaeddin Keykubad ve ikinci önemli isimse Mevlana'dır. Mevlâna şairdir. Şiiri inkâr etmesine, küçük görmesine rağmen Şark'ın en büyük şairlerinden biridir. Nasıl Garp Orta çağı, bütün azap korkusu, içtimai düzen ve düzensizliğiyle, rahmaniyet isteği ve adalet susuzluğu ile Dante'nin eserinde toplanırsa, Müslüman Şark'ta bütün varlık hikmeti, Hakla Hak olma ihtirası ve cezbesiyle Divan-ı Kebir'dedir. Divan-ı Kebir, insan talihinin şartlarını bir türlü kabul edemeyen ihtiyar Asya'nın ebedilik talebidir. Fakat birçoklarında olduğu gibi bir birlik felsefesi onda hayattan bir kaçış olmaz, belki ilahi aşkıta kendini kaybettikçe hayatı ve insanı bulur. Konya'da Tanpınar'ı, Mevlâna kadar olmasa da çeken üçüncü bir kültür unsuru da

folklordur. Tanpınar'ın hocası Yahya Kemal'e göre "Bizim romanımız şarkılarımızdır" (Tanpınar, 2001: 28). İç Anadolu türkleriyle ilk defa Birinci Dünya Savaşı yıllarıyla tanıştığını söyleyen Tanpınar, Konya'da öğretmenlik yaptığı sırada kaldığı odadan türkü söyleyen bir kadının sesini duyar, çok etkilenir ve Yahya Kemal'in teklifine benzer bir teklif sunar: "*Hayır, Anadolu'nun romanını yazmak isteyenler ona mutlaka bu türkülerden gitmelidirler*" (Tanpınar, 2000: 133-155).

Erzurum Tanpınar'a göre İstanbul'da tamamlanan medeniyet tasarımının Anadolu'daki başlangıç noktasıdır. Tanpınar, Erzurum'da da en başta mimari eserlerden yola çıkarak kültürün izlerini aramaktadır. Tanpınar Yakutiye Camii'ni iç planı bakımından Doğu Anadolu'nun en dikkat çekici eseri olarak görmektedir. Bu camiye göre daha sade olarak yapılan Ulu Cami ise Türk kültürünün oldukça uzak bir döneminin temsilcisidir; ancak yine de Tanpınar bu camiyi gezerken onun taşlarına değen başların kaderini ve uğrunda yoruldukları şeyin büyüklüğünü düşünmeden edemez. Tanpınar Erzurum'da Osmanlı mimarisinin Lala Pasa Camii'nde başladığını söylemektedir; fakat bu camii de Süleymaniye'nin, Yeni Cami'nin mimari görkeminden uzak bulur. Erzurum'da Tanpınar'ın dikkatini çeken kültür unsurlarından biri de yerel müziktir. Tanpınar bu müziğin kimi örneklerini "mahalli klasik" olarak tanımlamakta ve bu eserlerin "*bütün zevki, hayatı, düşünceyi, zaman telakkisini*" yansıttığını düşünmektedir (Tanpınar, 2000: 178-184).

Beş Şehir'in sonuncusu **Ankara**'dır. Tanpınar'a göre Ankara, Anadolu'da kurulmuş eski medeniyetlerle Türk kültürünün sarmaş dolaş olduğu bir yerdir. Tanpınar'ı için Ankara Hacı Bayram Veli'nin şehridir. Hacı Bayram Veli, hem "Hakla Hak olan" dini bir figürdür hem de kurduğu Bayramiye tarikatı ile Anadolu'da ahiliğin yayılmasını sağlayan isimdir. Ancak Ankara'ya 1940'lı yıllarda damgasını vuran Atatürk'tür (Tanpınar, 2000: 197-199).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PUŞKİN ve TANPINAR'A GÖRE ERZURUM

3.1. PUŞKİN'E GÖRE ERZURUM

Yaşamı süresince yurt dışına çıkmayı çok isteyen şair, Çarlık yönetimine yönelttiği eleştirilerden dolayı bu haktan yoksun bırakılmış; ancak 1829 yılında çıkan Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle cepheye gönderilmesine izin verilmiştir. Bu sebeple de "1829 Seferi Sırasında Erzurum'a Yolculuk" eseri şairin ilk yurt dışı deneyimi olması ve bu seyahate ait gözlemlerini içermesi açısından da önem teşkil etmektedir.

Şair Puşkin, 27 Haziran'da Erzurum'un alınışına tanık olur. Rus askeri ile beraber Erzurum'a gider. Camileri, mezarlıkları, seraskerin haremini detaylı şekilde inceler. Bu gözlemleri ileride yazacağı "1829 Seferi Sırasında Erzurum'a Yolculuk" isimli eseri için kaynak olurken birkaç şiiri için de esin kaynağı olur. *"Yazarın yurt dışına çıkma dileği, oldukça kısa bir zamanda gerçekleşir. Kafkasya'ya bu ikinci gidişi, şaire Erzurum'a Yolculuk adlı kendi hayatından bir hikâye ile birçok şiiri için ilham verir: Hendek, Gürcistan Tepeleri, Delibaş, Don, Kafkas, Kazbek Üstündeki Manastır (Henri Troyat, 1954: 92)."*

Aleksandr Puşkin, eserinde Türklerin ve seyahati sırasında karşılaştığı Doğu halklarının yıkanma alışkanlıkları için beğenisini şu şekilde ifade eder: *"İranlı beni kaplıcanın içine soktu. Kurşuni, kızgın kaynak, kayadan oyulmuş derin bir havuza akıp gidiyordu. Ömrüm boyunca ne Rusya'da ne de Türkiye'de, Tiflis hamamlarından daha güzeline rastlamadım. Şimdi o günü ayrıntılı olarak anlatayım (Behramoğlu, 2017: 28)."* Puşkin'in "1829 Seferi Sırasında Erzurum'a Yolculuk" adlı eserinde gezip dolaştığı yerlerin kültürünü yansıtan Türkçe kelimelere sık rastlanır. Çerkezlerin, Tatarların, Gürcülerin hayatlarından kesitler bulunur ayrıca bazı Türkçe cümleler Kiril harfleriyle yazılarak verilmiştir (Tablo 4.1).

Yolculuk, Terek Nehri boyunca devam eder. Efsaneye göre Kraliçe Daryal'ın adını taşıyan bir geçitten geçtiler. Puşkin'in anlatımıyla, *"Daryal, eski Farsçada kapı demektir. Plinius'a göre, yanlış olarak Hazar Kapıları diye adlandırılan Kafkas Kapıları buradaymış. Geçit o zamanlar demir kirişli, ağaç kapılarla kapalıymış"*

gerçekten de. Plinius, bu kapıların arkasında Diriodoris¹ nehrinin aktığını söylüyor. Barbarların saldırısına karşı koymak için bir de kale kurulmuş burada,... (Behramoğlu, 2017: 20).” Bu bölümde Puşkin'in daha önce yazılmış tarihi hikâyeleri, mektupları ve seyahatname metinlerini incelediği söylenebilir. Eserde bahsedilen Plinius 111 yılında Roma İmparatoru Trajan tarafınca Bitinya ve Pontus valisi olarak atanmıştır. Tarihte seyahat yazısı ve bu yöreden Roma'ya yolladığı mektuplarıyla tanınır. Roma valisi vazifesini yerine getirmiş olduğu süre içinde İznik, İzmit Bursa ve bölgedeki öteki şehirleri dolaşır ve bu seyahatlerine ilişkin mektuplar yazar.

Tablo 3.1. Aleksandr Puşkin'in Erzurum'a Yolculuk Eserinde Yer Verilen Türkçe Adlar ve Rusça Karşılıkları

Чекмен	Cepken, Kafkas halkına ait erkek üst giysisi
Аул	Köy
Танга	Damga
Самовар	Semaver
Чихирь	Çihir, Kafkas şarabı
Абаз	Gürcü parası
Аманат	Rehine
бурдюк	Tulum
Караван-сарай	Kervan saray
Харем	Harem
Чюрек	Çörek
Чабан	Çoban
Сераскер	Serasker
Вербана ат	Ver bana at
Мулла	Molla
Коран	Kur'an
Дервиш	Derviş
Паша	Paşa
Хан	Han
Бей	Bey

¹ “Diri odoris” Latince “kötü kokulu” demektir, Puşkin'in alıntıladığı Pototski bunu nehrin adı sanmış. Ayrıca Plinius'un sözünü ettiği “Kafkas Kapıları” aslında Tuna nehri boyunda idi. (yayına hazırlayanın notu)

Tablo 3.1. (Devamı)

Арзрум	Erzurum
Гассан Кале	Hasan Kale
Ак-даг	Ak Dağ
Карс	Kars
Топ-Даг	Top Dağı

Kaynak: Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Russkogo Yazyka, Slovar' Yazyka Pushkina, Azbukovnik, Moskva, 2000.

Puşkin yolda “*tumturaklı bir Doğulu*” tavrı sergileyen İranlı Prens Fazıl Han ile karşılaşır. Bu prensin, Puşkin’in “*saçma sapan sözlerine akıllı uslu karşılıklar vermesi*” üzerine şair mahcup olur. Buna karşın, şair “*şakacı tumturaklı konuşma tarzını bırakıp, normal bir Batılı gibi konuşmak*” durumunda kalır. Eserdeki bu ifadelerden de anlaşılabilceği gibi, Puşkin Doğulu-Batılı ayrımı yapar.

Erzurum, Puşkin’in tabiriyle, “*Asya Türkiye’sinin en mühim kenti sayılıyor... Avrupa’yla Doğu arasındaki başlıca kara ticaret yolu Erzurum’dan geçiyor. Fakat kentte çok az mal satılıyor. Malları burada ortaya dökmüyorlar. Tournefort’un yazdığı gibi, Erzurum’da bir hasta bir kaşık ravent bulamadığı için ölebilir. Oysa kentte çuval çuval ravent vardır*” (Behramoğlu, 2017: 71).” Puşkin bu sözleriyle kentin imkânlarının çok olduğunu ancak kentin Türk halkının bunlardan yararlanma bilincinin düşük olduğunu vurgulamak istemiştir.

Puşkin, “1829 Seferi Sırasında Erzurum’a Yolculuk” eserinde birinci tekil anlatıcı kullanır. Gezi notları niteliğini taşıyan “1829 Seferi Sırasında Erzurum’a Yolculuk” isimli eserinde olayları birebir gören, yaşayan ve şahit olan eserin anlatıcısıdır. Yazarın gezip gördüğü yerler hakkında izlenimleri, tabiat tasvirleri, karşılaştığı kişiler ile alakalı görüşleri bizzat birinci tekil şahıs tarafınca aktarılır. “Ben Anlatıcı” eserin tümüne hâkimdir.

Puşkin, Ruslarla Çerkezler arasındaki kötü ilişkileri iyileştirmek için “*Karadeniz’in doğu kıyılarını ele geçirerek Çerkezlerin Türklerle ticaret yapmasına engel olabilir, böylece de onları bize yakınlaşmaya zorlayabiliriz belki*” (Behramoğlu, 2017: 15)” der. Ancak daha etkili yolun ise “*çağın eğitim anlayışına*” da uygun olan “*İncil’in öğütlenmesi*”dir. Puşkin’e göre “*Kafkasya, Hristiyan misyonerler bekliyor*”dur. Ve “Asya Şaşaası” adlı bölümde Puşkin görüşlerini Doğu-Batı zıtlığı

kavramı üzerinden anlatmaya çalışır ayrıca Puşkin'in bu düşünceleri oryantalizmden izler taşır. *"Asya Şaşaası"* tabirinin *"Haçlı Seferleri sırasında ortaya çıkmış"* olduğunu düşünen Puşkin'e göre, *"Doğu'nun kırmızı divanlarını, renk renk halılarını, kabzaları renkli taşlarla süslü hançerlerini görünce, gözleri kamaşan yoksul şövalyeler..."* (Behramoğlu, 2017: 72) bu tabiri kullanıp ve yaygınlaştırmışlardır. Hâlbuki *"Bugün Asya yoksulluğundan, Asya ilkeiliğinden söz edilebilir ancak. Şaşaa, hiç kuşkusuz, Avrupa'nın sahip olduğu bir şeydir artık, Pskov ilinin ilk taşra kasabasındaki küçük bir bakkal dükkânında bulabileceğiniz herhangi bir şeyi, Erzurum'da dünyanın parasını dökmeniz satın alamazsınız"* (Behramoğlu, 2017: 72). Bunun yanı sıra, *"çevredeki dağlar yılın büyük bir kısmında karlarla örtülü"* için, *"her taraftan kaynaklar fışkırmaktadır."* Bu nedenle, *"Erzurum'da çeşmeden bol bir şey yoktur."* Puşkin Erzurum'dan bahsederken *"Taşlamalar"* isimli kısımda bu defa kentler arasında bir karşıtlık meydana getirir ve İstanbul-Erzurum arasında Kazan-Moskova arasındakine benzer bir çekişme bulunduğunu iddia eder.

Önsözden anlaşılacağı gibi Puşkin bu eseri Rus kamuoyunun arzuladığı gibi ısmarlama bir yapıt olarak yazmamış kendi görüşlerinin tesiri altında kaleme almıştır. Ve Puşkin'in bu seyahatnamesi Belinsky tarafınca pek fazla takdir görmemiştir. Bulgarin tarafınca da "soğuk seyahat notları" olarak nitelendirilmiştir.

Henri Troyat, Puşkin'in de bu muharebeye katılmak istediğini ancak General Paskeviç² tarafından bu isteğinin engellendiğini söyler: *"Bununla beraber Rus birliklerinin taarruz hareketlerine devam etmelerini, savaştan kaçınan dolaşanlardan birkaçını öldürmek fırsatını elde etmek umudunu kaybetmiyordu. Ama onun bu niyetini haber alan Paskeviç, kendisini çağırttı, dedi ki 'Bay Puşkin, size acıyorum; hayatınız Rusya için değerlidir, sizin burada yapacağınız bir iş yok; hemen ordudan ayrılmanızı tavsiye ederim"* (Henri Troyat, 1954: 91)."

Puşkin, Osetinlerden bahsederken de bu halkın kadınlarının "çadra" giydiklerini ve kendisinden çekinerek başlarını öne eğip yürüdüklerini yazıyor. Bu bilgilerden Osetinlerin Müslüman olduğunu ve çarşafa sarındığını anlayabiliriz. Yazar Türk sözcüğü "çadra"yı aynen kullanmıştır.

² General İvan Fyodoroviç Paskeviç (1782-1856). 1826 yılında Erivan'ı İranlılardan aldığı için Erivan Kontu unvanı verilmişti. 1827'de General Yermolov'un yerini aldı (yayına hazırlayanın notu)

Puşkin yol boyunca gece çok susadığı için bir evin kapısını çaldığında ev sahibi Rusça anlamayınca onunla Tatarca (yani Türkçe) konuşmak istiyor ancak ev sahibi yine anlayamayınca Türkiye'ye bu kadar yakın bir bölgede yaşayan birinin bu dili bilmediğine şaşırıyor. Burada Puşkin'in Türk diline ilgisinin olduğu görülüyor.

Yolda Tatar yolcularına ve aralarında çadralara bürünmüş, yalnızca gözleri ve ökçeleri görünen Tatar kadınlarına rastladığını anlatan yazar, burada yine Türk giyimi ile ilgili bilgi verip daha önce Osetin kadınlarının giydikleri "çadra"ları Tatar kadınlarının da giydiğini böylece aynı geleneklere sahip olduklarını vurguluyor.

Yazar kitabın '*Türk Konukseverliği*' başlığında anlattığı bir olayda "kervansaray" sözcüğünü kullanmış ve bu kelimenin açıklamasını yapmamıştır. Burada da Rusya'da bu kelimenin bilindiği anlaşılabılır:

"Attan sıçrayıp iner inmez karşıma çıkan ilk köy evine dalmak istedim. Fakat ev sahibi kapıda göğüsledi beni; sövüp sayarak dışarı itti. Onun bu hoş geldinine kamçıyla karşılık verdim ben de. Türk, bağırmaya başladı. Ahali başıma toplandı. Kılavuzum, sanırım bana arka çıkarak bir şeyler söyledi. Kervansarayı gösterdiler..." (Behramoğlu,2017:43)."

Puşkin, tutsak Türk paşasının Rus karargâhında esir olarak bulunduğunu şöyle tasvir ediyor: *"Ordumuz bir gün önce ele geçirilen Türk ordugâhı bölgesindeydi. Kont Paskeviç'in çadırıyla, Kazaklara tutsak düşen Türk paşasının yeşil çadırı yan yanaydı. Paşa'yı görmeye gittim. Paşa bağdaş kurup oturmuş, çubuğunu tıttırıyordu. Kırk yaşlarında gösteriyordu. Güzel yüzünde derin bir sükûnet ve azamet ifadesi vardı. Teslim olduğunda kendisine soru sorulmamasını, bir fincan kahve getirilmesini rica etmişti* (Behramoğlu, 2017:62)." Bu paragraf esir bir Türk paşasının tavrını bize göstermektedir.

Puşkin, kitabın 5. bölümünde Erzurum'un coğrafi iktisadi ve kültürel durumu hakkında dikkat çekici bilgiler vermiş ve bu bölümde Erzurum'un işgali sırasındaki durumunu daha çok diğer seyyahların etkisiyle tasvir ettiğini birkaç yerde dile getirmiştir.

Puşkin, 5. bölümde haremden bahsetmekte ve Türk aile hayatının yabancı bir yazar bakış açısıyla tasviri görülmektedir.

A. S. Puşkin'in "1829 Seferi Sırasında Erzurum'a Yolculuk" eserini analiz eden Henri Troyat,(1954: 92) yazarın özellikle Erzurum'daki veba hastalığı karşısındaki tepkisine vurgu yapmıştır. Henri Troyat,(1954:92) Puşkin'in, Türk erlerinin hasta arkadaşlarına gösterdikleri muameleye karşı "*Avrupalı korkularımdan büyük bir utanç duydum.*" cümlesi için "*Temmuz'un 21'inde Puşkin, bir düşman öldürmeden, toplarını ele geçirmeden, ellerini hiçbir vebaliya sürmeden Erzurum'dan ayrıldı*" yorumunu yapmıştır.

Puşkin'in Erzurum'a ilişkin izlenimleri ve görüşleri, eserde yer verilen başlıklar halinde analiz edilmiştir:

Çoban Köprüsü

Puşkin Soğanlı Dağları'ndan Micingert boğazını aşarak Horasan'a ulaşmıştır. Aras Nehri'nin açtığı vadiyi doğu yönünde kat ettiklerinde Çoban Köprüsüyle karşılaşmıştır. Köprü güney, doğu ve batıda gelen yolların kesişim noktası durumundadır. Doğu-batı yönlü transit yola güneyden bağlanan yolu Aras Nehri ile kesintiye uğradığından böyle bir köprü ile Aras'ın suları aşılabilmektedir. Günümüz de Çobandede Köprüsü adıyla tanınan taş köprü hakkında Puşkin şunları yazmaktadır: "*Hasankale'den 15 verst (1 verst=1,06 km) uzakta, aynı boyda olmayan yedi ayaküstüne gözü pekçe kurulmuş güzel bir köprü var. Onu sonradan zengin olan bir çobanın yaptırdığı söyleniyor. Issız dağlarda tam bir yalnızlık içinde ölmüş bir çoban. Yapayalnız iki çam ağacının gölgelediği mezarı hâlâ oradaymış. Çevre ahalisi ziyaretine giderlermiş. Köprü'nün adı Çoban Köprüsü idi. Tebriz yolu bu köprü'nün üzerinden geçiyor* (Behramoğlu, 2017:62)."

Hasankale ve Ilıca

Puşkin Çoban Köprüsü'nün ardından vadiyi takiben 24 Haziran'da eski bir kaleye bağlı gelişmiş Hasankale kasabasına ulaşmıştır. Puşkin'in söylemine göre "*Hasankale, Erzurum'un anahtarı sayılmaktadır.*" Gerçekten de Hasankale, Erzurum Ovası'na açılan Hamamderesi geçidi üzerindeki en önemli yerleşme olup, buranın alınması halinde Erzurum şehrine ulaşmak son derece kolaydır. Puşkin Hasankale'ye yakın bir mesafede konaklamış, çevre halkının kullandığı termal (sıcak su) kaplıcaları da ziyaret etmiştir. Bu konudaki deneyimlerini ise şu şekilde ifade etmektedir: "*Ordugâhımız, kalenin önüne açılan geniş bir düzlüğe konmuştu. Burada Hasankale ılıcasını ziyaret*

ettim. İçinde demirli kükürtlü maden suyu kaynağı bulunan yuvarlak bir taş yapıydı bu. Yuvarlak havuzun çapı üç sajen³ kadardı. Çevresinde iki kere yüzdükten sonra ansızın bir baş dönmesi ve mide bulantısı hissederek, kendimi havuzun taş kıyılarına güçlükle atabildim. Bu sular Doğuda çok ünlü. Fakat hekim olmadığı için, halk sudan kendi bildiğince yararlanıyor. Bu yüzden de sonuç pek başarılı olmuyor sanırım. Hasankale surlarının dibinden Murts ırmağı geçiyor. Kıyılarında bir sürü maden suyu kaynağı var. Bu sular kayaların altından çıkıp ırmağa akıyorlar. İçimleri Kafkasya maden sularını tutmuyor. Biraz bakır tadı var (Behramoğlu, 2017:64-65).” Puşkin verdiği bilgilere yaptığı kıyaslamalar göre, kendisinin şifalı sular konusunda bir deneyimi mevcuttur. Banyo ve içme olarak bu sulardan daha önce istifade ettiği anlaşılmaktadır. Ancak şifalı suların çıktıkları zeminin özelliklerini taşıdığını her termal suyun içilemeyeceği bilmediği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Hasankale Ilıcası’nın yerel halk tarafından etkin olarak kullanıldığı da anlaşılmaktadır. Nitekim termal suyun etrafına taş yapıların oluşturulmuş olması, doğuda termal suların ünlü olması tedavi amaçlı bu suların kullanıldığına işaret etmektedir.

Erzurum Üstüne Yürüyüş

Rus ordusuyla birlikte Puşkin, 26 Haziran’da Erzurum şehrine yaklaşık 5 uzaklıktaki dağlık alana ulaşmışlardı. Bahsi geçen dağlık alan Rus hareket yönü dikkate alındığında, Erzurum’u doğudan çevreleyen Palandöken ve Kargapazarı dağlarının uzantılarıdır. Puşkin bu dağları Akdağ olarak adlandırırsa da bahsi geçen dağ sırası şehrin kuzeyindedir. Ayrıca ağaçtan yoksun kireçli toprak yüzeyler, Erzurum Şehri’nin doğu bölümde yer almaktadır. Puşkin ve Rus ordusu, bulundukları yükseltiden Erzurum Şehri’ndeki insan hareketliliğini de kolayca izledikleri anlaşılmaktadır. Puşkin olayı şu şekilde anlatmaktadır: “26 Haziran’da Erzurum’un beş verst ötesindeki dağlardaydık. Bu dağlara Akdağ deniliyor. Kireçli dağlar. Rüzgâr estikçe beyaz, yakıcı bir toz doluyordu gözlerimize. Dağların insanı hüznlendiren bir görünüşü vardı. Fakat Erzurum’un yakınlığı ve seferin başarıyla sonuçlanacağına olan inancımız bizi avutuyordu (Behramoğlu, 2017:65-66).”

³ 1 sajen 2,13 metredir.(çevirenin notu)

Barış Görüşmeleri

Erzurum şehri, Erzurum kalesi etrafında gelişmiş bir yerleşmedir. Eserin hazırlandığı dönem itibarıyla şehirdeki yapıların temel yapı malzemesi taş, toprak ve çamur harcıdır. Bölgenin iklim koşulları ve depremselliği göz önüne alındığında kolon, duvar, temel gibi unsurların taş malzeme ve çamur harcıyla inşa edildiğini söylememiz mümkündür. Bu yapıların çatıları ise düz ve toprak malzemelidir. Puşkin'in gördüğü yeşil damlar, aslında toprak malzemeli konut çatılarında yetişen bitki örtüsüdür. Eserin yazıldığı aylar dikkate alındığında bu görünüm Erzurum için son derece doğaldır. Puşkin'in birbiri üzerine abanan yeşil damlar benzetmesi, o dönemde Erzurum şehrindeki özellikle sivil mimarı yapıların kaleyi çevreleyen eğimli yüzeylerde yoğunlaştığına işaret etmektedir. Puşkin'in konu hakkındaki izlenimleri şu şekildedir: *“Top Dağı ele geçirildi. Şair Yuzefoviç⁴’le birlikte oraya gittim. Kont Paskeviç kurmayıyla birlikte, ele geçirilen topun başındaydı. Kalesi, minareleri, birbiri üstüne abanan yeşil damlarıyla Erzurum gözlerimizin önüne seriliverdi* (Behramoğlu, 2017:65-66).”

Türk tutsaklar

Erzurum karasal iklimin tesiri altında olduğundan toplu dokulu olarak gelişmiş bir şehirdir. Yılın önemli bir bölümünde düşük sıcaklıklar mevcut olduğundan, yapıların birbiri ile sırtta inşa edilmesi normal bir durumdur. Bu türden bir şehirleşme, plansız bir görünümün yanı sıra dar sokak yapısını da beraberinde getirmektedir. Ayrıca kullanılan yapı malzemeleri çok katlı binalara pek izin vermese de tek katlı yapıların yüksek inşa edilmesine engel değildir. Nitekim Puşkin bu duruma dikkate çekmektedir: *“Erzurum’un sokakları dar ve eğri büğrü. Yapılar oldukça yüksek. Yollar kalabalık, dükkânlar kapalıydı* (Behramoğlu, 2017: 69).”

Puşkin'in ifadelerinden, Erzurum Şehri'nde şairlere nedenli önem verildiği kolaylıkla anlaşılmaktadır. Kuşkusuz ifadeler şehrin kültürel seviyesi hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir: *“İki saat kadar dolaştıktan sonra ordugâha döndüğümde, tutsak Seraskerle dört paşanın da orada olduğunu öğrendim. Paşalardan biri, (korkunç derecede konuşkan, kuru bir ihtiyardı bu), bizim generallere hararetle bir şeyler*

⁴ Mihail Vladimiroviç Yuzefoviç (1802- 1889)- N. N. Raevski'nin yaveri. Puşkin ile Kafkasya'da yaptığı görüşmelerin hatıralarını bıraktı. (yazarın notu)

anlatıyordu. Beni fraklı görünce kim olduğumu sordu. Puşçin⁵, bana şair unvanını verdi. Paşa, elini göğsüne koyup bir temenna⁶ çıktı. Çevirmen yardımıyla şunları söyledi: “Bir şairle karşılaşmak her zaman hayırlıdır. Şair, dervişin kardeşidir. Onun ne vatani vardır, ne de dünya nimetlerinde gözü. Biz zavallılar şan, iktidar ve para peşinde koşarken; o, yeryüzünün hükümdarlarıyla aynı sırada durur ve herkes onun karşısında saygıyla eğilir.” Paşanın tam bir Doğulu olarak söylediği bu sözler hepimizin hoşuna gitti (Behramoğlu, 2017:69).”

Erzurum'un Tanımı ve Dönüş

Erzurum

Erzurum şehri kuzey, güzey ve doğudan akarsu vadilerini takip ederek Erzurum Ovası'nda birleşen doğal yol güzergâhlarının birleştiği bir alanda, Palandöken dağlarının güney eteklerinde kurulmuştur. Dolayısıyla şehir Kafkasya, Ortadoğu ve Asya'dan gelen yolları birbirine bağlandığı bir konumdadır. Puşkin bu konu hakkında “*Erzurum, Asya Türkiye'sinin en önemli kenti sayılıyor*” ifadelerini kullanmaktadır. Erzurum nüfusu savaş dönemleri haricinde hızla artabilecek potansiyeldedir. Ancak savaşlar, istilalar ve doğal afet zamanlarında şehir nüfusu hızla azalabilmektedir. Puşkin Erzurum nüfusu konusunda “*Nüfusunun 100.000'i bulunduğu söyleniyorsa da, sanırım abartılmış bir rakam bu.*” ifadelerini kullanmaktadır. Erzurum konum itibarıyla kalabalık bir pazar şehrinde ziyade transit ticaret yolları üzerindeki bir şehirdir. Bunu tespit etmiş olan Puşkin durumu şöyle ifade etmektedir “*Avrupa ile doğu arasındaki başlıca kara ticaret yolu Erzurum'dan geçiyor. Fakat kentte çok az mal satılıyor. Malları burada ortaya dökmüyorlar. Tournefort⁷'un (dipnotta açıklama lazım) yazdığı gibi, Erzurum'da bir hasta bir kaşık ravent⁸ bulamadığı için ölebilir. Oysa kentte çuval çuval ravent vardır*” (Behramoğlu, 2017:71).

Asya Şaşaası

⁵ Mihail İvanoviç Puşçin (1800- 1869) Puşkin'in liseden arkadaşının küçük kardeşi. Dekabrist, er rütbesiyle Kafkas Ordusuna sürülmüş ve 1829'da Puşkin'le karşılaştığında teğmenliğe yükselmişti. (yazarın notu)

⁶ Temenna: Öne doğru eğildikten sonra doğrulurken eli başa götürerek verilen selam (<https://sozluk.gov.tr/>)

⁷ Joseph Pitton de Tournefort (1656- 1708). Relation d'un voyage du Levant adlı seyahat kitabının yazarı.

⁸ Karabuğdaygillerden, 1-2 metre yüksekliğinde, büyük yapraklı, beyaz çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitki (Rheum officinale). (<https://sozluk.gov.tr/>)

Puşkin'e göre Asya şaşaaası sözü, muhtemelen Haçlı Seferleri sırasında çıkarılmış yoksul şövalye uydurmasıdır. Puşkin'in Erzurum yolculuğunda öğrendiği şeylerden biri de Asya yoksulluğudur. Puşkin bu ifadeleri Erzurum başlığı altında incelemiştir. Avrupa'daki küçük bir kasabada bulunabilen bir şeyin Asya Türkiye'sinin en önemli kenti sayılan Erzurum'da bulunamayışı da örnek olarak gösterilmiştir. Haçlıların Müslüman şehirlerine hangi motivasyonla yönlendirildiğini göstermesi açısından bu önemli bir tespittir.

İklim

Erzurum deniz seviyesinden ortalama 1870 metre yükseltide yer alır. Yükseltinin fazla olması nedeniyle sahada karasal iklim koşulları hüküm sürmektedir. Şehri çevreleyen dağların yükseltisi 3100 metreler kadar çıkabilmektedir. Dolayısıyla şehri çevreleyen dağlar, yılın önemli bir bölümünde karla kaplıdır. Yine yükselti koşulları ve iklim şartlarına bağlı olarak şehir ve çevresinde ağaç doğal koşullar altında zorlukla yetişmektedir. Bu yüzden şehri çevreleyen dağlar ormanlık alanlar son derece azdır. Şehirde yapı malzemesi ve yakacak olarak kullanılan odun ve kereste çevre şehirlerden karşılanmaktadır. Puşkin şehrin odun ihtiyacının Soğanlı Dağlarından (Sarıkamış) karşılandığını belirtmektedir. Erzurum şehrini çevreleyen dağlık alanlar Aras, Fırat ve Çoruh nehirlerinin kaynaklarına sahiptir. Dolayısıyla şehri çevreleyen hemen her alandan yer altı suları çıkarak akarsulara karışmaktadır. Bu durum Puşkin'in de dikkati çekmiş ve yazar konu hakkında şu ifadelerle yer vermiştir *“Sert bir iklimi var buranın. Kent, denizden 7000 ayak yükseklikte bir vadiye kurulmuş. Çevredeki dağlar yılın büyük bir kısmında karla örtülüdür. Ormansız, fakat bitek bir toprağı var. Her yandan kaynaklar fışkırıyor; her yerde su kemerlerine rastlıyorsunuz. Erzurum'da çeşmeden bol bir şey yok. Her birinin üstünde bir zincire bağlı teneke taslar asılı. İnancı Müslümanlar bu taslardan su içiyor, Tanrı'ya şükürler ediyorlar. Kereste Soğanlı'dan getiriliyor”* (Behramoğlu, 2017:72).

Mezarlık

Puşkin Erzurum'daki dini mimari yapılar hakkında da bilgiler vermiştir. *“Camiler basık ve karanlık. Mezar taşlarının üstünde yine taştan yapılma sarıklar yükseliyor. Birkaç paşa türbesi, farklı işçilikleriyle hemen göze çarpıyor. Fakat bunların yapımında da kaba bir zevkin egemen olduğunu görüyorsunuz”* (Behramoğlu, 2017:73). Erzurum

ve çevresinde volkanik kayalar geniş yayılış gösterdiğinden, taş malzeme yapı inşası dışında mezar taşı olarak da kullanılmaktadır. Volkanik kayalar erime özelliği olmaması ve son derece dirençli olması nedeniyle tercih edilmektedir. Sert olmalarına karşın yörede kaya işçiliği oldukça gelişmiştir. Puşkin'in bu izlenimlerinin temelinde bu durum vardır. Diğer taraftan Müslümanlara ait dini yapıların hemen hepsinde inanç gereği mütevazilik ön plandadır.

Taşlamalar

Puşkin'in eserinde dikkat çekici bir taşlama örneği yer almaktadır. Puşkin'in ifadesiyle “*Erzurum'la İstanbul arasında, tıpkı Kazan'la Moskova arasında olduğu gibi bir çekişme var* (Behramoğlu,2017:73).” Bu taşlama türü şiirde Erzurum ve İstanbul'da yaşayan insanlar kıyaslanarak, İstanbul toplumun bozuk yönleri eleştirilmektedir. Bu taşlama Erzurum'un siyasi, dini ve askerî açıdan önemini göstermesi nedeniyle eserdeki en önemli bölümdür.

*Gâvurlar övüyor şimdi İstanbul'u
Ama yarın demir ökçeleriyle
Uyuyan bir yılan gibi ezecekler onu
Ve çekip gidecekler bırakıp öylece
İstanbul bırakmasın hâlâ uykuyu
İstanbul Peygamber'in yolundan ayrıldı
Onu baştan çıkardı kurnaz Batı
Dalarak utanç verici zevklerin koynuna
O ihanet etti duaya ve kılıca
Küçümsüyor artık savaş alanından akan teri
Şarap saati oldu dua saatleri
Söndü inancın kutsal ateşi
Dolaşır evli kadınlar mezarlıklarda
Her kocakarı bir hacı ana
Hareme sokarlar erkekleri
İşbirlikçi harem ağası uykuda
Ama Erzurum'umuz Öyle mi ya?
Bizim dağlı, çok yollu kentimiz*

Kapılmadık bir zevk ü safaya
Yüz vermedik isyan şarabına
Günah yolundan gitmedik gitmeyiz
İnanç sahibiyiz, oruç tutarız
Kutsal sulardır doyuran bizi
Düşman üstüne rüzgâr gibi
Uçup gider atlılarımız
Girilmez haremlerimize
Serttir harem ağalarımız
Kadınlar rahatça oturur içerde
Türk paşasının sarayı (Behramoğlu, 2017:74).

3.2. TANPINAR'A GÖRE ERZURUM

Tanpınar uygarlığı şehirlilik üzerinden ele almaktadır. Seçilen “Beş Şehir” Türk halkının Anadolu coğrafyasında uzun yıllardır kendini ortaya koyduğu şehirlerdir. Kronolojik olarak Erzurum, Konya, Bursa, İstanbul ve Ankara şehirleri Türk tarihinde kilit noktalar olmuşlardır. Tanpınar, Türklerin Anadolu'ya göçünden eserini yazdığı döneme değin medeniyetin tezahürü olarak gördüğü bu beş şehrin tarihine, mimarisine, sosyal durumuna ve önemli şahsiyetlerine atıfta bulunur.

Tanpınar deneme biçiminde kaleme aldığı Beş Şehir’de bu şehirlerin önemini, tarihteki yerini ve sosyal yaşamını kendine has üslubuyla anlatır. Tanpınar bu eserinde deneme türünün sunduğu olanaklardan faydalanmak istemiştir. Çünkü deneme hem tür olarak anıdan geziye birçok edebi türden yararlanırken hem de kültür tarihi, sanat tarihi, sosyoloji ve coğrafya gibi birçok alanın da bilgisinden istifade eder. Bu açıdan deneme, yazarın kullanmak istediği felsefi kavramları kullanıp hem de açıklayabildiği ve kendini daha özgür hissettiği bir türdür. Tanpınar kendinin ve toplumun Batı uygarlığı ile Doğu uygarlığı arasında kalmaktan doğan iç sıkıntısını, huzursuzluğunu kent denemelerinde ortaya koyar. Tanpınar'ın göz önüne sermek istediği şey 1950'den bu yana yoğunlaşan yanlış ve kimliksiz bir şehirleşmedir.

Tanpınar için şehrin merkezi tarihi eserleridir. Tarihi eserler onun için birer abidedir. Şehrin yaşayanları ve öteki mekânlar ilişkisini bu tarihi eserler üstünden

konumlandırırlar. Bu bağlamda modernleşme karşısında mekândaki değişimler İstanbul ve Ankara arasında kıyaslamayla ele alınmıştır. İnsanların mevcut durumu Bursa ve Erzurum insanın halleri kıyaslanarak işlenmiştir. Tanpınar şehri ilk önce mekân olarak ele alır, sonrasında şehir için önemli şahsiyetleri anar. Onun için zaman ve mekân iç içe geçmiş durumdadır.

Tanpınar, şehrin panoramik bir görünümünü sunar. Kimi zaman tarihi eserlere sığır, kimi zaman da yalnızlığına gömülürdü. Tanpınar'ın Beş Şehir'deki yapı özelliklerini sunuş biçimi daha çok camiler üzerinden gerçekleşmektedir. Tanpınar camileri kentin bir uzviyeti olarak görür ve camilere insani özellikler kazandırarak onu somutlaştırır. Bu camilere ve mimari yapılara genel hatlarıyla baktığı ve kendi içinde Osmanlı-Selçuklu yapılarını karşılaştırarak bir çıkarım yaptığı söylenebilir. Erzurum'a da bu çerçeveden bakmaktadır. Bu çıkarım, *"Osmanlı dönemi mimarîsi Erzurum'da Lala Paşa Camii ile yaşar. Fakat Lala Paşa, gömüldüğü yerden şehre egemen değildir. Hatta görülmesi için yanına sokulmak lâzımdır. Sonra küçük nispetiyle daha ziyade büyük bir heykelin topraktan yapılma örneğine benzer. Kısacası, Süleymaniye'nin, Yeni Camii'nin canlılığını, âdeta bakanın derisinden geçen sürükleyici ruhaniliğini onda bulabilmek için biraz yorulmak, biraz da bu şekilde olmasını istemek lâzımdır. Bu yüzden, küçük bir pırlantaya benzeyen güzelliğini ben sadece Erzurum'a üçüncü gidişimle duyabildim. Bir akşamüstü önünden geçerken XVI. Asrın mucizesi olan o harikulade nispet beni yakaladı* (Tanpınar, 1995: 180)." cümlelerinden yapılabilir. Her mimari kendi çağını ve kendi uygarlığını yansıtır. İçinde bulunulan çağ ve onu inşa eden insanların mimari üzerinde büyük tesiri vardır.

Tanpınar'ın Selçuklulara karşı özel bir sevgi besler. Hatta Osmanlı Dönemine bakılırsa Selçuklu Döneminin daha olumlu olduğunu düşünür. Selçuklu mimarisine ayrı bir iltifatta bulunur: *"...Ahlat'tan başlayarak Erzurum'un, Sivas'ın, Kayseri'nin, Konya'nın camileri, medreseleri, kervansarayları, oldukça usta bir elin çektiği yay gibi, bu yeni kuruluşun ilk notasını, bütün bu yeniyi hazırlamak için dağılmış unsurları içine alacak olan senfoninin ana temini verirler. Onlar, kartal süzülüştü orduların arkasından girdikleri şehirlerin ortasında, renkli minareleriyle, endamlı kapılarıyla, dilimiz ve kılıcımız gibi ilk atalar yurdundan getirdiğimiz şekilleri, hususilikleriyle yükseldikçe, etraflarındaki bütün hayat birdenbire değişir, derinden kavrayan bir arslan pençesi gibi toprak kendisine yeni bir ruh, yeni bir nizam verildiğini duyar* (Tanpınar, 1995:179)."

Beş Şehir'de anlatılan insanlar birbirine benzemektedir. Toplumun bir ferdi olan toplumsal bir tiptir. Coğrafya, tarih ve mimari aynı düzlemde birleşerek birbirine çok benzeyen ve ortak kaderi yaşayan kişinin ruhsal dünyasını inşa eder. Yazarın anlattığı her şehirde geçmişte yaşamış hükümdarlardan, sıradan insanlara kadar tasvir edilen insan tipleri genellikle olumludur. Erzurum başlığında insan üzerindeki savaşların, doğal afetlerin, fakirliğin maddi ve manevi etkileri anlatılır.

Tanpınar, kenti anlatırken simgesel unsurlara dikkat çeker ve yer adlarını öne çıkarır. Her bir şehir tabelası kökleşmiş bir uygarlığı temsil eder. Tanpınar'ın mahallelerinden benzer sesler yükselir. Şehrin mahallelerinin, sokaklarının anlatımında su ve ses metaforu tekrarlanır. Su uygarlık göstergesidir. Ses ise bu uygarlık göstergesinin bir enstrümanıdır.

Tanpınar Erzurum'a ilişkin izlenimleri ve görüşlerini, 1913-1945 yılları arasında şehre gerçekleştirdiği 3 ziyaretin ardından kaleme almıştır (Tablo 3.2). Tanpınar'ın 1913 yılındaki ilk ziyaretinde 12 yaşındadır. Yazar anne ve babasıyla birlikte 11 gün süren yolculuğun ardından Erzurum'a gelmiştir. Bu yolculukla ilgili aktarılanlar arasında Botan Çayı vadisi, Bitlis Şehri, Murat Suyu, Yıldız Dağı ve Süphan Dağı ön plana çıkmaktadır. Tanpınar 1913'te ziyaret ettiği Erzurum'u şu şekilde tarif etmektedir. “O zamanın Erzurum’u, on yıl sonra 1923'te gördüğüm Erzurum'dan çok başkaydı. Her türlü kıyafette bir kalabalığın çarşı pazarını doldurduğu, saraç, kuyumcu, bakırcı, dükkânlarıyla senede o kadar malın girip çıktığı hanlarıyla, ambarlarıyla, eşraf ve âyanı, esnafı, otuz sekiz medresesi, elli dört camisiyle, İran transitin beslediği refahlı ve mamur Erzurum’la on yıl sonra gördüğüm harap şehir arasında kolay kolay münasebet tasavvur edilemezdi. Sonradan öğrendiğime göre, muhtelif çarşılarında on binlerce zenaatçı çalışır, saraçlarının yaptığı eyerler bütün şark vilâyetlerine hatta Tebriz'e kadar gidermiş. (Tanpınar, 1995: 159).” Yazarın ifadelerinden I. ve II. Balkan savaşlarından henüz çıkmış olmasına, Erzurum Şehri'nde iktisadi ve sosyal hayatın savaştan fazla etkilenmediği, canlılığını devam ettirdiği anlaşılmaktadır.

Tablo 3.2. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Erzurum Ziyaretleri ve Genel İzlenimleri (1913-1945)

Erzurum Ziyaretleri	Ziyaret Yılı	Genel İzlenimleri
I. Ziyaret	1913 <i>I.-II. Balkan Savaşları (1911-1913) sonrası</i>	1913'lü yıllarda Erzurum Şehri Tebriz'e kadar geniş bir alanda üretimlerini pazarlayabilen, transit yolların avantajları iyi değerlendiren ekonomik açıdan güçlü bir şehirdir. Ekonomik yapının güçlü olmasına bağlı olarak sosyo-kültürel yapı ve eğitim oldukça gelişmiştir.
II. Ziyaret (İlk ziyaretten 10 yıl sonra)	1923 <i>I. Dünya Savaşı (1914-1918) İstiklal Savaşı (1919-1923) sonrası</i>	1913 yılından farklı olarak savaş, göç, katliamlar, tifüs nedeniyle Erzurum şehri 1923'lü yıllarda harabe hale dönüşmüştür. Şehirdeki ekonomik ve sosyal düzen büyük ölçüde ortadan kalkmıştır
III. Ziyaret (İkinci ziyaretten 22 yıl sonra)	1945 <i>II. Dünya Savaşı (1939-1945) sonrası</i>	1923 yılından farklı olarak şehir ekonomisi toparlanmaya başlamıştır. II. Dünya savaşının olumsuz koşullarına rağmen özellikle köylerde üretim sistemi yeniden kurulmuştur.

Tanpınar ikinci Erzurum ziyaretini Gümüşhane-Bayburt üzerinden 1923 yılında gerçekleştirmiştir. İlk ziyaret ile ikinci ziyaret arasında 10 yıl geçmiş olup, bu dönemde I.Dünya Savaşı (1914-1918) ve İstiklal Savaşı (1919-1923) meydana gelmiştir. Dolayısıyla 1913-1923 döneminde neredeyse tamamında, ülkede savaş şartları hüküm sürmüştür. Bunun sonucu olarak Tanpınar, ikinci Erzurum ziyaretinde farklı bir manzara ile karşılaşmıştır. Nitekim bu durumu şöyle tasvir eder: “...Erzurum'la on yıl sonra gördüğüm harap şehir arasında kolay kolay münasebet tasavvur edilemezdi... Bu sefer geldiğim Erzurum, başka bir Erzurum'du. (Tanpınar, 1995:159).” Diğer taraftan Tanpınar, her şeye rağmen şehirde yaşayanların hayatlarını devam ettirerek, şehir imar ettiklerinden bahsetmektedir. “...Yıkılmış şehirde yeniden gençler evleniyor, çocuklar doğuyor, yarısı toprak olmuş evlerde baba ocakları tütüyor... Hülâsa fırtınanın dağıttığı kartal yuvası yeniden kuruluyor, ... Bu, her şeye rağmen hüküm süren hayatın zaferi idi” (Tanpınar, 1995: 160-161).

Kuzey, güney ve doğudan gelerek batıya Anadolu içlerine bağlanan doğal yolların kavşağında kurulmuş Erzurum; konumu nedeniyle tarihin çeşitli dönemlerinde savaşların etkisiyle yıkımlar yaşamıştır. Nitekim Tanpınar bu durumu şu şekilde ifade eder: “Bu yıkılış, Erzurum'da ilk defa mı oluyordu? 1828 mağlubiyeti, 1876 felâketi ve

daha önce birçok isyanlar muhakkak ki buraları gene sarsmıştı (Tanpınar,1995:161).’’ Savaşlar şehri oluşturan yapıların yanı sıra şehir nüfusu üzerinde de olumsuz etkilere sahiptir. Nitekim Puşkin’in yaptığı tespitlere uygun olarak Tanpınar’da savaş dönemlerinde Erzurum nüfusunun azaldığından bahsetmektedir: “Birincisinde (1828) yüz otuz iki bin olan nüfus, yüz bine inmişti. İkincisinde (1876) şehir kökünden sarsılmıştı. Fakat bu seferki yıkılış (1923) çok başka bir şeydi. Bu sefer ölüm, geride kendinden başka hiçbir canlı şey koymamak ister gibi, şehre saldırmıştı. Gerçekten kendi malı olan uçsuz bucaksız bir mezarlığın bir ucundaki küçük bir şehir iskeleti, artık sadece bir harabeyi çevreleyen birkaç kapı adıyla birkaç bozuk yol bırakarak çekilip gitmişti (Tanpınar,1995:161).’’

Tanpınar, Erzurum şehrinin konumundan kaynaklanan avantajı şu şekilde anlatmaktadır: “Gerçekte kaybolan şey, bütün bir hayat tarzı, bütün bir dünya idi. 1855'te yüz binden fazla nüfuslu bir şehir olan Erzurum, bu gelişmesini bir iktisadî denklilik üzerine kurmuştu. İran, ithalat ve ihracatının yarısından fazlasını Trabzon-Tebritz kervan yoluyla yapıyordu. İşte bu kervan yolu, Erzurum'u asırlar içinde eşrafiyla, âyânıyla, ulemasıyla, esnafıyla tam bir şark Orta çağ şehri olarak kurmuştu. Bu transit yolunda her yıl otuz bin deve ve belki iki misli kati işliyordu. Bunlar Erzurum'dan geçiyor, Tebriz'den gelişinde, Trabzon'dan dönüşünde kumanyasını daima Erzurum'dan tedarik ediyor, hayvanını nallatıyor, at eğeri, yük semeri, nal, gem, ağızlık, hülasa her türlü eksikliğini orada tamamlıyordu (Tanpınar,1995:162).’’

Yazar bir transit ticaret yolu üzerindeki Erzurum şehrinin ekonomisini besleyen meslek kollarını da şu şekilde sıralamaktadır: “*Eski Erzurum'da bu ticaret hayatı ve kervan yolu otuz iki san'atı beslerdi. Tabaklar, saraçlar, semerciler, dikiciler, çarıkçılar, mesciler, kürkçüler, kevelciler, kunduracılar, kazazlar, arabacılar, keçeciler, çadırcılar, culfalar, ipçiler, demirciler, bakırcılar, kılıççılar, bıçakçılar, kuyumcular, zarcılar, sandıkçılar, kaşıkçılar, tarakçılar, marancılar, boyacılar, dülgerler, yapıcılar, sabuncular, mumcular, takımçılar* (Tanpınar,1995:164).’’ Tanpınar İstanbul ve İzmir’den sonra, Anadolu’daki en işlek üçüncü gümrüğün Erzurum gümrüğü olduğunu da bildirmektedir.

Tanpınar, huzurun hâkim olduğu dönemlerde Erzurum’daki sosyal yaşam hakkında da bilgiler vermektedir: “Erzurum hatırlıyordu: gömüldüğü toz ve çamur

yığınının içinde canlı dününü, dört kapısından girip çıkan kervanları, çarşı pazarının uğultusunu, çalışan insanların temiz yüzleri ve sağlam ahlâklarıyla şehrin hayatına kutsilik katan âlimlerini, güzel sesli müezzinlerini, her yıl hayatına yeni bir moda temin eden düğünlerini, esnaf toplantılarını, bayramlarını idare eden ve halk hayatını bir sazi coşturur gibi coşturan bıçkın endamlı, yiğit örflü dadaşlarını, onların cirit oyunlarını, barlarını, bazen bir alayı birden günlerce misafir eden ve bir menzillik arazisine paytonla gidip gelen eski beylerini, kısacası, bütün hayatını hatırlıyordu (Tanpınar,1995:162).” Tanpınar 1945 yılında gerçekleştirdiği üçüncü Erzurum ziyaretinde demiryolunu kullanmıştır. Diğer ziyaretlerinde olduğu gibi bu ziyareti de yine bir savaşın ardından gerçekleşmiştir. Ülke, aktif olarak savaşa katılmasa da bölgesel koşullar ve alınan tedbirler nedeniyle II. Dünya Savaşı’nda etkilenmiştir. Tanpınar’ın yazılarından II. Dünya Savaşı’nın Erzurum Şehri üzerindeki etkilerini belirlememek mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte 1923 yılına göre 1945’teki durumu kıyaslayan metinlere rastlamamız mümkündür: “Bu üçüncü gidişimde Erzurum’u bir öncekine nispetle daha çok toparlanmış, gelişmiş buldum. Yaralar dinmişti. Araya zaman dediğimiz büyük yapıcı girmişti. İnsan ömrü, unutmanın şerbetine yiyecek kadar muhtaç. Yeni hayatın eşliğinde Erzurum eskiyi bir başka âlemi hatırlar gibi hatırlıyordu: Yakıcı yaz güneşinin altında parça parça dökülen toz haline gelen eski şehirle yeni yapılan beton binalar arasında farklar büyüktü. Fakat beni asıl sevindiren, düşündüren şey, istihsalin (üretimin) zaferini gördüğüm noktalar oldu. Şehir, iktisadi hayatını yeni baştan düzenleneceği günleri bekleyedursun; verimli, zengin toprak, köyleri yeniden kurmuştu (Tanpınar, 1995: 187).” Yazar bu ziyaretinde Erzurum ekonomisinin toparlanmaya başladığını ifade ederken, şehirdeki yapılarda geleneksel inşa malzemelerinden modern yapı unsurlarına geçildiğini de belirtmektedir. Bu konuda bir eleştiri de yapmaktadır: “Erzurum taşı dururken çimentonun kullanılmasını bir türlü aklım almaz. Betonun getirdiği bir yığın kolaylık meydanda. Fakat bu kolaylıklar bazan da mimarînin aleyhinde oluyor. Hele mahallî rengi bozuyor. Bu ifade ne demek? Erzurum taşı, Ankara taşı gibi, çok kullanışlı. Her girdiği yere abide asilliği veren bir mimari malzemesidir (Tanpınar,1995:192).”

Tanpınar 1913, 1923 ve 1945 Erzurum ziyaretlerindeki izlenimlerini aktardıktan sonra, Erzurum’un Türk tarihi açısından önemini üzerinde ayrıca durmaktadır. Yazarın ifadesine göre: «*Erzurum Malazgirt Zaferi’nin açtığı gedikten yeni vatana giren*

cetlerimizin ilk fethettikleri büyük merkezi şehirlerden biridir. Tarihimizin ikinci dönüm yerinde, Millî Mücadele'nin ilk temeli gene Erzurum'da atılır. Her şeye rağmen, hür, müstakil yaşamak iradesi ilkin bu kartal yuvasında kanatlanır. Atatürk, Erzurum'dan işe başlar. Tıpkı ilk fatihler gibi oradan Anadolu'nun içine doğru yürür (Tanpınar, 1995: 191).”

SONUÇ

Bu çalışmada Türk ve Rus edebiyatının önemli isimlerinden olan Ahmet Hamdi Tanpınar ve Aleksandr Sergeyeviç Puşkin'in Erzurum hakkındaki yazmış oldukları eserler mukayese edilmiştir.

Yazarlardan Ahmet *Hamdi Tanpınar* Türkçeyi kullanmadaki ustalığı ve üslubu ile dilin güzelliklerini gözler önüne sermesi ve Türk kültürünü benzersiz bir şekilde yansıtması açısından Türk edebiyatı için önemli bir yazar olarak kabul edilmektedir. Edebi eserlerindeki alışılmışın dışındaki tarzıyla, kendisinden sonraki kuşaklara ufuklar açmıştır.

Aleksandr Sergeyeviç Puşkin Rus edebiyatının ve hatta tüm Slav edebiyatının babası sayılmış ve pan-slavist anlayışı ortaya koyan ilk güçlü yazar olarak tanınmıştır. Yazar, edebi eserlere halk dilini kazandırması ile Rus dili ve edebiyatının ilk büyük reformcusu olarak bilinmektedir. Fransız dilini çok iyi bilmesine, saray ve salon edebiyatı ile yüksek düzeydeki sosyete zevkini tanınmasına rağmen; edebiyatı geniş halk kitleleri ile kucaklaştırmak amacıyla geleneksel halk diline doğru yönelmesi ve eserlerinde de halk motiflerini kullanması, Puşkin'in en önemli özelliği olarak kabul edilmiştir.

Ahmet Hamdi Tanpınar ve Aleksandr Sergeyeviç Puşkin, eserleriyle ülkelerindeki edebiyat çalışmalarına yön vermiş güçlü yazarlardandır. Her iki yazarın ortak noktası ise Erzurum hakkında eser vermiş olmalarıdır. Bu çalışmanın temel amacı ise çevresini ve olayları objektif olarak ifade edebilen yetenekli iki yazarın, Erzurum hakkındaki düşüncelerinin bir araya getirilerek yeniden değerlendirilmeye çalışılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda iki yazarın Erzurum'a ait tespitleri, düşünceleri ve görüşleri detaylı olarak incelenmiş; eserlerin örtüşen, ayrışan ve birbirini tamamlayan bölümleri de analiz edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın amacına uygun olarak elde edilen sonuçları aşağıdaki şekilde sıralamamız mümkündür:

1- Aleksandr Sergeyeviç Puşkin'in "Erzurum'a Yolculuk" adlı eseri, Moskova-Erzurum arasında 2541 km süren yol boyunca elde ettiği izlenimlere dayanır. Yazarın,

yolculuğunu Rus ordusuyla birlikte yapmış olmasına rağmen yolculuk esnasında gördüğü yerler hakkındaki değerlendirmelerinin objektif olduğu görülmektedir.

2- Aleksandr Sergeyeviç Puşkin eserinde *Taşlamalar* başlığıyla bir şiire yer vermiştir. Bu şiirde Erzurum ve İstanbul'da yaşayan insanları kıyaslamıştır. Bu şiir; Erzurum'un siyasi, dini ve askerî açıdan önemini göstermesi nedeniyle de eserdeki en önemli bölüm olarak kabul edilebilir.

3- Puşkin'in Erzurum yolculuğunda öğrendiği şeylerden biri de Asya'nın yoksulluğudur. Puşkin bu ifadeleri "*Erzurum*" başlığı altında incelemiştir. Avrupa'daki küçük bir kasabada bulunabilen bir şeyin Asya Türkiye'sinin en önemli kenti sayılan Erzurum'da bulunamayışı da örnek olarak gösterilir. Aleksandr Sergeyeviç Puşkin eserinde, "*Asya Şaşaası*" başlığına yer vermiştir. Puşkin'e göre Asya şaşaası sözü, muhtemelen Haçlı Seferleri sırasında çıkarılmış yoksul şövalye uydurmasıdır.

4- Erzurum şehri kuzey, güney ve doğudan akarsu vadilerini takip ederek Erzurum Ovası'nda birleşen doğal yol güzergâhlarının birleştiği bir alanda, Palandöken Dağları'nın kuzey eteklerinde kuruludur. Şehir Kafkasya, Ortadoğu ve Asya'dan gelen yolların birbirine bağlandığı bir konumdadır. Puşkin bu konu hakkında "*Erzurum, Asya Türkiye'sinin en önemli kenti sayılıyor*" ifadelerini kullanmıştır.

5- Puşkin'in ifadelerinden yola çıkılarak, Erzurum'da şairlere ne denli önem verildiği kolaylıkla anlaşılabılır. Kuşkusuz bu ifadeler şehrin kültürel seviyesi hakkında da bilgi vermektedir.

6- Tanpınar için İstanbul, Bursa, Konya, Erzurum ve Ankara "Kendi Gökkubemizi" oluşturan Türk kültür ve uygarlığının merkezleridir. Nitekim Beş Şehir, İstanbul'la başlamakta ve Ankara ile sona ermektedir. Gerçekten de kentlerin kitaptaki sıralanışı, Tanpınar'ın bu kentlere Türk kültür ve uygarlığındaki yerlerine verdiği öneme göredir. Tarihi bir sıralama yapılacak olursa Erzurum, Malazgirt'le başlayan bir vatan edinme sürecinin başlangıcı olarak kabul edilir.

7- Tanpınar'a göre Erzurum, İstanbul'da tamamlanmış bir medeniyet tasavvurunun Anadolu'daki başlangıç noktasıdır.

8- Erzurum; savaşlar, istilalar ve yönetim zafiyetlerinin olduğu dönemlerde büyük zararlar görmüş, şehrin ekonomisi ve sosyal yaşamı altüst olmuştur. Tanpınar bu

durumu, “O zamanın Erzurum’u, on yıl sonra 1923’te gördüğüm Erzurum’dan çok başkaydı. Her türlü kıyafette bir kalabalığın çarşı pazarını doldurduğu, saraç, kuyumcu, bakırcı, dükkânlarıyla senede o kadar malın girip çıktığı hanlarıyla, ambarlarıyla, eşraf ve âyanı, esnafı, otuz sekiz medresesi, elli dört camisiyle, İran transitin beslediği refahlı ve mamur Erzurum’la on yıl sonra gördüğüm harap şehir arasında kolay kolay münasebet tasavvur edilemezdi. Sonradan öğrendiğime göre, muhtelif çarşılarında on binlerce zenaatçı çalışır, saraçlarının yaptığı eyerler bütün şark vilâyetlerine hatta Tebriz’e kadar gidermiş (Tanpınar, 1995: 159).” şeklinde ifade etmiştir.

Puşkin de savaş sırasında gelip gördüğü Erzurum’u benzer cümlelerle tasvir eder: “Erzurum, Asya Türkiye’sinin en önemli kenti sayılıyor. Nüfusunun 100.000’i bulduğu söyleniyorsa da sanırım abartılmış bir rakam bu. Evler taştan yapılmış. Damlar çimle kaplı. Yüksekten bakınca kente tuhaf bir görünüş veriyor bu. Avrupa’yla Doğu arasındaki başlıca kara ticaret yolu Erzurum’dan geçiyor. Fakat kentte çok az mal satılıyor. Malları burada ortaya dökmüyorlar. Tournefort’un yazdığı gibi, Erzurum’da bir hasta bir kaşık ravent bulamadığı için ölebilir. Oysa kentte çuval çuval ravent vardır. (Behramoğlu, 2017: 71).

KAYNAKLAR

Türkçe Kaynaklar

- Akün, Ö. F. (1962). Ahmet Hamdi Tanpınar. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı:12, 1-32.
- Avcı, N., Gönüllü Taşkesen, C. (2012), *Ahmet Hamdi Tanpınar'da Doğu- Batı Yaklaşımı*. Ankara: Keçiören Belediyesi Yayınları.
- Aytaç, G. (2013). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Balcı, Y. (2009). “Bir Sanatkârın Bilim Adamı Olarak Portresi Ahmet Hamdi Tanpınar”. *Turkish Studies–International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4, 1.
- Behramoğlu, A. (2017). *Aleksandr Puşkin Erzurum Yolculuğu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Behramoğlu, A. (2000). *Rus Edebiyatında Puşkin Gerçekliği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Behramoğlu, A. (2013). *Rus Edebiyatında Puşkin Gerçekçiliği*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Dirin, İ. Anar, T. Özdemir, Ş. (2002). *Ahmet Hamdi Tanpınar- Mücevherlerin Sırrı- Derlenmiş Yazılar, Anket ve Röportajlar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Enginün, İ. (2011). *Mukayeseli Edebiyat*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Enginün, İ. Kerman, Z. (2008). *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Baş Başa*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erdoğan, M. (2009). *Bir Eleştirmen Olarak Ahmet Hamdi Tanpınar*. İstanbul Dergâh.
- Gürsel, N. (1985). *Yerel Kültürlerden Evrensele*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kaplan, M. (2013). *Tanpınar'ın Şiir Dünyası*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaynak, İ. (1976). “A. S. Puşkin'in Erzurum Seyahatnamesinde Türkler ve Doğu Anadolu”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt.22, 229-241.

- Kösteloğlu, Z. (2020). *Okul Öncesi Dünya Çocuk Edebiyatında Empati Olgusunun Karşılaştırılması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuleşov, V.İ. (2000). *Puşkin Yaşamı ve Sanatı*, (Çev.: Birsen Karaca), İstanbul: Multilingual Yayınevi.
- Meriç, C. (2016). *Kırk Ambar Rümuz-ül Edeb*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Miskioğlu, A. (2015). *Tanpınar'dan notlar: yeni Türk edebiyatı tezli sertifika ders notları (1952)*. Dergâh Yayınları.
- Nayır, Y. N. (1953). *Edebiyatçılarımız Konuşuyor*. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Okay, M. O. (2012). *Bir Hülya Adamının Romanı Ahmet Hamdi Tanpınar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Okay, O. (1991). *Kültür ve Edebiyatımızdan*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Okay, O. (2012). “Ahmet Hamdi Tanpınar Biyografisi”. *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi Ahmet Hamdi Tanpınar*, 1(5), 11-19.
- Okuyucu, C. (2011). “Fuzûlî'yi Yetiştiren Kültür”. (H. Koncu, M. Çakır, & B. Ayvazoğlu, dzl.), içinde, *Bu Alâmet ile Bulur Beni Soran*, İstanbul: Kesit Yayıncılık, 169-177.
- Orakçı, C. (2003). *Türk Düşünce Ufukları A. Hamdi Tanpınar*. Ankara: Alternatif Yayınları.
- Puşkin, A. S. (2010). *Seviyordum Sizi Seçme Şiirler* (Rusça-Türkçe, Çev. Ataoğ Behramoğlu), 2. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Su, H. (2006). “Rüya Gören Öyküler”. *Hece Aylık Edebiyat Dergisi Ârafta Bir Süreklilik Arayışı Olarak Ahmet Hamdi Tanpınar Özel Sayısı*, 61, 133-149.
- Tanpınar, A. H. (1987). *Aydaki Kadın*. (Ed.: G. Güven), İstanbul Adam Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2000). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. (Ed.: Z. Kerman), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2002). *Mücevherin Sırrı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2003). *Beş Şehir*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Tanpınar, A. H. (2005). *Sahnenin Dışındakiler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2014). *Huzur*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2015). *Yaşadığım Gibi*. (Ed.B. Emin), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2016). *Beş Şehir*. (Ed.: B. Ayvazoğlu), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tieghem, P. V. (2017). *Mukayeseli Edebiyat*. (Çeviri Yusuf Şerif Kılıçel, Düzenleme Eren Yavuz), İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Troyat, H. (1954). *Puşkin II*. (Çev.: Oğuz Peltek), Ankara: M.E.B. Yayınları.

Yabancı Kaynaklar

- Annenkov, P. V. (1998). *Puşkin v aleksandrovskuyu epohu*, Minsk: Limarius.
- Belinski, V.G. (1948). *Statya şestaya, Sobraniye soçineniy v treh tomah tom III statyi i retsenzii 1843-1848*, Moskva: OGİZ.
- Blagoy, D. D. (1931). *Sotsiologiya tvorçestva Puşkina*, 2. bsk., Moskva.
- Bonnerot, O.H. (2000). "Joseph Texte (1865-1900 and the first chair of comparative literature in France, Lyons, 1896". *Conference on Rereading the French Specialists in Comparative Literature* Volume 74, Paris.
- Fomiçev, S.A. (1982). "Periodizatsiya tvorçestva Puşkina (k postanovke problemi", *Puşkin issledovaniya i materialı, Leningrad, Nauka*, C.X, 5-6.
- Grossman, L. (1958). *Jizn zameçatelnih lyudey Puşkin*, Moskva: Molodaya gvardiya.
- Lebedev, Y.V. (2007). *İstoriya russkoy literaturı XIX veka v treh çastyah çast 1 1800-1830-e godı*, Moskva: Prosveşçenie.
- Lotman, Y.M. (1995). *Puşkin biografiya pisatelya statyi i zametki. 1960-1990 "Yevgeni Onegin"*. Kommentari: Sankt-Peterburg,
- Maymin, Y.A. (1982). *Puşkin. jizn i tvorçestvo*, Moskva: Nauka,
- Myasnikov, A. (1985). *Aleksandr Sergeyeviç Puşkin, Velikie russkie lyudi sbornik*, (Haz. V.Volodin), 2. bsk., Moskva: Molodaya gvardiya.
- Olçay, T. (2011). *Russkaya literatura pervoy polovini XIX veka*, Çantay Yayınevi.

Petrov, S.M. (1960). *Hudojestvennaya proza Puškina, Sobraniye Soçineniy tom pyaty romanı povesti*, Moskva: Hudojestvennaya literatura.

Puşçin, İ. İ. (1998). *"Zapiski o Puşkine", Puşkin v vospominaniyah sovremennikov*, 3. bsk., C.I, Sankt-Peterburg: Akedemiçeskiy Proekt.

Puşkin, A. S. (1962). *Sobraniye soçineniy tom devyatıy pisma 1815-1830*, Moskva: Hudojestvennaya literatura.

Revyakin, A.I. (1985). *İstoriya russkoy literaturı XIX veka pervaya polovina*, 3. Bs. Moskova: Prosveşçenie.

Tırkova Vilyams, A. (2010). *Jizn Puškina tom pervıy 1799-1824*, 7. bsk., Moskva: Molodaya gvardiya.

Tomaşevski, B. (1956). *Puşkin kniga pervaya (1813-1824)*, Moskva-Leningrad: Akademiya nauk SSSR.

Tsyavlovskogo, M. A. (1963). "A. S. Puşkin, IC stoletiyu so dnya gibeli (1837-1937)", *Polnoe Sobranie Soçiniyen v şeşti tomah pod redaktsiey*, C.IV, Moskova-Leningrad.

İnternet Kaynakları

<http://febweb.ru/feb/pushkin/critics/vs1/vs1-060-.htm>, (Erişim Tarihi: 23.01.2021).

<http://febweb.ru/feb/pushkin/serial/isa/isa-0052.htm>, (Erişim Tarihi: 23.01.2021).

http://rvb.ru/pushkin/01text/10letters/1815_30/01text/1823/1239_56.htm, (Erişim Tarihi: 25.04.2021).

<http://rvb.ru/pushkin/03articles/05prose.htm>, (Erişim Tarihi: 22.04.2021).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	Elif ULUSOY
Doğum Yeri Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi
Bildiği Yabancı	İngilizce, Rusça
Diller Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	-
Projeler	-
Çalıştığı Kurumlar	-
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	23.08.2021